

302

თბილისი, № VI, 1902 წელი.

მღვწეაშრი

— ველიწადი მეორე. —

თბილისი

სტამბა გაზეთ „ტფილისის ფურცლისა“ და ექვ. ივ. ხელაძისა, ლორ. მელ.

1902

შ ი ნ ა ა რ ს ი № 6:

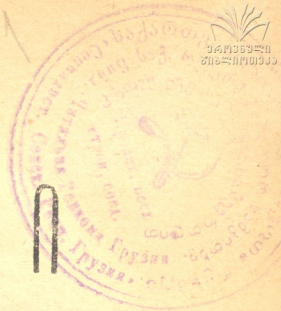
	338 ^რ .
1. თანამედროვე ისტორიის ტენტენციები, აღ. მდ—ნისა	337.
2. მთიულთ ცხოვრებიდამ, ე. გუგუშვილისა	352.
3. სვანეთი, მღვდ. ი. მარგიანისა	364.
4. კლარჯეთ-მესხეთის აღწერა, ზ. ჯ.—ძისა	372.
5. მოკლე ისტორია სომხეთისა, თარგ. მ. ჩოგოვადისა	386.
6. კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილი და მისი გვარის შტო, ზ. ჯ.—ძისა	390.
7. ბიბლიოგრაფია: სალიტერატურო ქართული (სი- ლოვან ხუნდაძის გამოკვლევა), ი. აბულაძისა	394.

წაკსული წდას „მომზაშურის“ ყველა ნომრები, კარგის
ეღით და წარწერით ღინს გავზავნით სამი მანეთი.

ივნისი, № 6, 1902 წელი

108
1902/21

მ ო გ ზ ა უ რ ი

ისტორიულ-არქეოლოგიური და გეო-
გრაფიკულ-ეტიმოგრაფიული სურათებიანი
ქურონალი, გამოვა ყოველის თვის პირველ რიცხვებში.

ფასა ყურნაღისა გავსაგნათ:

წლით—ხუთი მანეთი, ნახევარ წლით—სამი მანეთი.

ფული და წერილები უნდა გამოიგზავნოს: *Въ Тифлисъ,*
въ Редакцію „МОГЗАУРИ“.

თბილისში ხელის მოწერა მიიღება წერა-კითხვის გამავრ-
ცელებელის საზოგადოების მალაზიაში შიო ქუჩუკაშვილთან,
ძმათა იმედაშვილების წიგნის მალაზია, „ნდობის“ წიგნის მა-
ლაზიაში (ქვაშეთის გიორგის ქუჩაზე), დავით გაბრუაშვილ-
თან „პურ-ღვინოს“ გვერდზე და თვითონ რედაქტორთან
(მამა დავითის მეიდანზე, სახლი № 20).

ხელის მომწერთა საუბრადღებოდ:

„მოგზაურის“ ყოველ ხელის-მომწერს აქვს უფლება დაბე-
ჭდეს ამ ყურნაღში უფასოდ ყოველ-გვარი განცხადება, ანა უკუტეს
სასყვარის გვერდისა.

რედაქტორ-გამომცემელი ი. პ. როსტომაშვილი.

თ ბ ი ლ ი ს ი

ტანბა ექ. ივ. ხელაძისა, ლორის-მელიქოვის ქუჩა, № 28.

1902

1104

128

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 2-го Мая, 1902 года.

თანამედროვე ისტორიის ტენდენციები *).

მე-XIX საუკუნე დასაწყისია ახლის დროისა: ამ საუკუნის განმავლობაში ტრადიციული უფლებები ჰკარგავენ მნიშვნელობას და ცოტათ თუ ბევრათ სახელმწიფოური უფლება ვრცელდება ახალ საზოგადოებრივ კლასთა შორის. დემოკრატიული იდეა დღე დღეზე უფრო ვრცელდება და წინანდელ პირობების ძირითად ცვლილებას ახდენს გაბატონებულ კლასთა წინააღმდეგობის მიუხედავათ... ამის ვხედავთ ჩვენ საზოგადოების ცხოვრებაში მე-XIX საუკუნის განმავლობაში. რაც შეეხება მეცნიერულ სფერას—ტყუილად კი არ ეძახიან მე-XIX საუკუნეს საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა საუკუნეს. საბუნების-მეტყველო მეცნიერებათა განვითარებამ ორი დიადი იდეა მოგვცა, რომლებითაც სარგებლობს დღეს თითქმის ყველა მეცნიერებათა წარმომადგენელი. ეს

*) გამოურკვეველ მდგომარეობაშია ჩვენი ისტორია, რომლის სფერაში თამაშთ გრძობს თავს ყველა, მიუხედავთ იმას, შეუსწავლია თუ არა ეს რთული და საინტერესო მეცნიერება. ისტორია ჩვენში ხელსახტია: ყველა მას ეპოტინება, ყველა დათარეშობს, დანავადობს მის სფერაში. იმ რწმენამდინაც მივიდნენ ჩვენში, რომ ისტორიის თანდათანობით, რეალურ შესწავლას უარს ჰყოფენ, თუმცა იმავე დროს ამ მეცნიერების სახელით და მიხედვით ბევრს რამეს გვიპოტკიცებენ და გვიქადაინ. მაგრამ ხშირად მათი ისტორიის მოწმობა სიმაართეეს მოკლებულია, სინამდვილესაგან დაშორებულია... ხანდისხან არა სასურველ წარმოდგენებს ავრცელებენ ამ მეცნიერების ამა თუ იმ მიმართულებას შესახებ. უკანასკნელ შემ-

იდეები შემდეგია: ერთი—იდეა კანონისა, მეორე—იდეა გან-
 ვითარებისა. ამ ორ იდეაზე აშენებენ ღღეს ყველა მეცნიე-
 რულ ნაწარმოებს. არ იქნება, მგონი, უადგილო აქ ორიოდ
 სიტყვით აღვნიშნოთ, ვის ეკუთვნის საპატიო მამის სახელი
 ამ მოძრაობისა საბუნების-მეტყველო მეცნიერების სფერაში.
 1810 წ. კიუვიე (Cuvier), დამფუძნებელი მეცნიერულის პა-
 ლეონტოლოგიისა, ამბობდა, რომ „ღედა-მიწის თვითეული
 გეოლოგიური პერიოდი ადგილს უთმობდა მეორეს არა თან-
 და-თანობით, როგორც ეს მიღებულია თანამედროვე მეცნიე-
 რების-მიერ, არამედ დამოუკიდებლად: ხდებოდა რაღაც კა-
 ტასტროფა, ღედა-მიწაზე მთელი ცხოვრება ჩერდებოდა,
 სწყდებოდა; ილუბებოდა ფლორა და ფაუნა; როდესაც ბუ-
 ნების დამაქცევარი ძალები დამშვიდდებოდა, დაიწყებოდა
 შექმნის ახალი ეპოქა: მყარდებოდა ახალი ცხოვრება, ჩნდებ-
 ბოდნენ მცენარეები და ცხოველები, რომლებსაც არავითარი
 გენეტიური შემავრთებელი ძაფი არ ჰქონდათ წინანდელ პე-
 რიოდის ტიპებთან“. თეორია კიუვიესი დაემხო საბუნების-
 მტყველო მეცნიერების განვითარების ზეგავლენით. დარვინის
 გამოკვლევებმა ბოლო მოუღეს მას. დარვინის თეორიამ
 „დაამტკიცა ორგანიულ ქვეყნიერობის განვითარების თან-და-

თხვევაში უფკლ მიუდგომელ ადამიანის მოვალეობას მკითხველი
 საზოგადოების წინაშე შექცებისა-და-გვარად სიმართლე აღადგინას.
 ამ უმათ ჩვენ გვსურს გავანთო მკითხველი თანამედროვე ისტო-
 რიის ტენდენციებს და მით ავარადთ მას ერთმხრავი თეორიები,
 რომლების შესახებ ბევრს დახარაკობენ და სწერენ ჩვენში. რასა-
 კვირველია, მოკლე სტატიაში, ჩვენ ვერ შევძლებთ საკსებით ნათე-
 ლი მოვთხროთ ამ მეტად საინტერესო კითხვას, მაგრამ ჩვენ იმი-
 თად კმაყოფილი ვიქნებით, თუ ცოტათი მანც დავანახებთ მკით-
 ხველს სინამდისიკენ მიმავალს გზას. აქ ისიც უნდა შევნიშნო,
 რომ ეს სტატია გადმოკეთებული-შედეგნილია ჩვენ მიერ ქართულ
 მკითხველთათვის.

ავტ.

თანობა“; დაამტკიცა აგრეთვე, რომ ამ განვითარებას თავისი კანონი აქვს და, როგორც ფიქრობდა კიუვიე, სრულებით „ზუნების ცვლილებასა და თამაშობაზე“ არ არის დამყარებული დედა-მიწის და ორგანიზულ საგნების ცხოვრება; ცხადია არსებობს დედა-მიწის ცხოვრების სხვა-და-სხვა პერიოდებსა და მათ ფლორა-ფაუნას შორის გენეტიური დამოკიდებულება...

საბუნების მეტყველო საგნების განვითარებამ ძირითადი ცვლილება მოახდინა საზოგადოთ მეცნიერების სფერაში. ზემოხსენებულ ორ იდეაზედ არის დამოკიდებული თანამედროვე საზოგადო მეცნიერების შინაარსის და მიზნების გამორკვევა. დღეს ცხოვრების რომელიმე კითხვის გადასაწყვეტათ საჭიროა მეცნიერულ შეხედულებით ვხელომძღვანელობდეთ. ამხედ უფრო სამართლიანი საზომი ჩვენ სხვა არა გვაქვს და ამიტომ მეცნიერული შეხედულების შეტანა ცხოვრების კითხვათა გადაწყვეტაში ჩვენის საუკუნის ერთ ძვირფას შენაძენად უნდა ვაღიაროთ. ამგვარი მიმართულება პრაქტიკულ მოღვაწეობაშიც გამოვადგება. დამეთანხმები, მკითხველო, რომ ეს სამართლიანი აზრია. სხოლოდ ამ საშუალებით შეგვიძლია გადავწყვიტოთ კითხვები, რომლებიც ცხოვრებამ წამოაყენა და რომლებსაც ჩვენ გვერდს ვერ ავუქცევთ. ჩვენ ძრიელ დაინტერესებული ვართ საზოგადოების ცხოვრებით, მისი საქმეებით, ყოველდღიური ვარამით. თანამედროვე სინამდვილე გვაწუხებს; გვადლევაებს; მას ბრძოლის ასპარეზზე გამოვყვართ; გვინდა გზა გავიგნოთ ამ სინამდვილეში; მოწადინებული ვართ საზოგადოებრივი მოვლენანი გავარკვიოთ, შევიგნოთ. ამისთვის კი საჭიროა აღჭურვილი ვიყოთ ვარკვეულის თეორიულის შეხედულებით, რადგანაც მხოლოდ ამ გზით შეგვიძლია ნათელი მოვფინოთ საზოგადოების ცხოვრებას, მის-მიერ წამოყენებულ კითხვებს; მხოლოდ მაშინ გვაქვს ნება პრაქტიკული დამოკიდებულება ვიქონიოთ საზოგადოების საქმეებთან. „საჭიროა ვიცოდეთ“, — ამბობს ერთი

ფელი ძალა, რომელსაც შეეძლოს მათი შეერთება ერთ ვრცელ და მძლავრ კალაპოტში“. საჭიროა ხანგრძლივი შრომა... ამიტომ ბევრი არ არის კმაყოფილი მეცნიერებით. ხშირად და ძლიერ ხშირად მეცნიერების წინააღმდეგ ხმა გაისმის. „თავის ყოველისფერის გამანაწილებელ ანალიზით დაამხო მან წმიდათა წმიდაო“, — ამბობს ერთი, — „ფესვებით ამოჰგლიჯა იდეალური მისწრაფებანი“, — დასძენს მეორე. საოცარი უთანხმოება არსებობს საზოგადოებაში მეცნიერების შესახებ. „თანამედროვე ხანა“, — ამბობს ერთი ისტორიკოსი, — „მოგვაგონებს დროს რეაქციისას, რომელიც მოჰყვა საფრანგეთის რევოლუციას. როგორც მაშინ, ეგრეთვე ეხლა ათასგვარი რესტავრაციებია და ჩვენ მათი მოწმე ვართ“. ყველასათვის ცხადი უნდა იყოს, რომ ეს მოვლენა თანამედროვე საზოგადოებრივი აზრის კრიზისია. ამ კრიზისიდან ერთად-ერთი გამოსასვლელი გზა გვაქვს. ეს გზა — ევოლიუციონური-ისტორიული შეხედულებაა. თვალი გადავაგლოთ ერთს წარსულს შეხედულებას: „სხვა-და-სხვა საზოგადოებაში და მის განვითარების სხვა-და-სხვა საფეხურებზე, — ამბობს ერთი სოციოლოგი, — ეძებდნენ შეუცვლელ, აბსოლიუტურ პრინციპთა (პოლიტიკურ, იურიდიულ, ზნეობრივ და ეკონომიურ) განხორციელებას“. ეხლა ეს შეხედულება სავსებით უარყოფილია, როგორც უსაფუძვლო, უნიადაგო. ყოველისფერი თანდათანობით ვითარდებოდა და ვითარდება. დღეს ეს ყველასათვის ცხადია. ამ საერთო კანონს ექვემდებარება იდეებიც და პრინციპებიც. ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ განვითარების და კანონის იდეის შეთვისებამ მეცნიერების შინაარსი და მიზნები შესცვალა. დღეს პოლიტიკურ ეკონომიამ და უფლებამ თვის იდეალად „ისტორიის, იურიდიულ და ეკონომიურ დამოკიდებულებათა პრინციპთა შესწავლა“ დაისახა. მათ უნდათ გაიგონ, გამოარკვიონ ამ „პრინციპთა და დამოკიდებულებათა კანონები“. ჩვენი დრო საოცარი ხანაა. თვით თეული შტო მეცნიერების ავტონომიას დაეძებს, მისკენ

მიისწრაფის. ყოველ მეცნიერებას ჰსურს თავისი გარკვეული ტერიტორია ჰქონდეს. კერძო მეცნიერებათა სფერების განცალკევება და მათი საზღვრების გამორკვევა დღე-დღეზე უფრო ძნელდება. დღეს, მაგ., პოლიტიკური ეკონომია და უფლება ისტორიული დისციპლინებია. ამის უარყოფა შეუძლებელია. არსებობს ლიტერატურის ისტორია, ხელოვნებათა ისტორია, ფილოსოფიის ისტორია. ეს დისციპლინები საზოგადოების ცხოვრების კულტურულ, იდეურ მხარეებს ირკვევენ. არსებობს აგრეთვე ანტროპოლოგია და ეტნოგრაფია, მეცნიერებანი, რომლებიც სწავლობენ ადამიანის ფიზიკურ არეს და ხალხთა კერძო ყოფა-ცხოვრებას და ჰსურთ გაიგონ კანონები კაცობრიობის განვითარებისა კულტურის მდარე საფეხურებზე. ყველა ეს მეცნიერებანი ადამიანსა სწავლობენ... ვითამდა ისტორიის ადგილი არა აქვს დედამიწაზე... „ნუ თუ ეს ასეა?—ამბობს ერთი ისტორიკოსი. — „არ შეუძლიათ მეცნიერებს“, — განაგრძობს იგივე ავტორი, — გვერდი აუქციონ ამ სეზიოზულ კითხვას ან და დაკმაყოფილდნენ საზოგადო, გამოურკვეველ შენიშვნებით. ჩვენ დროში ამგვარი ქცევა შეუძლებელია. მეცნიერების სფერის გამოურკვეველობა აფერხებს თვით მეცნიერების განვითარებასო“.

კითხვის შეცდომით დაყენებამ იმ აზრამდის მიიყვანა ბევრი, — როგორც ზემოთ ვსაქვით, — რომ ისტორიისთვის ადგილი არ არის დედამიწაზე... შეცდომა აქ ისტორიის როლზე თვით შეხედულებაში მდგომარეობს: საჭირო არ არის ისტორიამ ეძიოს დაუკავებელი, ხელუხლებელი ტერიტორია, სფერა. მას ეკუთვნის მთელი ცხოვრება კაცობრიობისა. მასალებს მას უმზადებენ საბუნების-მეტყველო, ეკონომიური, ფილოსოფიური და სხვა მეცნიერებანი. მისი საქმე ამ მასალების ანალიზია და ვრცელი, ყოველმხრივი დახასიათება კაცობრიობის ცხოვრებისა... ცრტა არ იყოს დაწინაურდით, ჩემო მკითხველო: ორიოდ სიტყვით ისტორიის შესახებ

აზრი გამოვსტკვით. ეს აზრი არ არის ვრცელი და ჩვენ კი უნდა გამოვარკვიოთ, როგორ მივიდნენ ამ აზრამდის.

Tempora mutantur, et nos mutamur in illis, — სიტყვა ერთმა ცნობილმა რომაელმა. მას აქვთ არა ერთმა საუკუნემ განვლო და ჩვენ კი მიუხედავად ამისა ვიმეორებთ ამ სიტყვებს. დრონი იცვლებიან, უკეთ რომ ვსტკვათ, ცხოვრებია თვის თანდათანობით წინსვლაში სხვა-და-სხვა კითხვებს აყენებს, ჰბადებს და ჩვენ კი ამ კითხვათა მიხედვით ვზომავთ წარსულს, აწმყოს და მომავალს. თუ კი აღამიანი ცოტა-ოდნავ მაინც იცნობს ისტორიულ მეცნიერებას, არ შეუძლია არ აღიაროს ცხოვრების და ისტორიულ მეცნიერების ერთიმეორესთან დამოკიდებულება. ისტორია თითქმის ყოველთვის პრაქტიკულ მიზნებს ემსახურებოდა. ისტორია და ცხოვრება გადახვეული იყვნენ და არიან, ვითომ და და-ძმა; ერთიმეორეს, როგორც შეყვარებულნი, არ შორდებოდნენ და არ შორდებიან. მათი დაცალკეება შეუძლებელია. „მე-XVIII საუკუნის რაციონალისტი ისტორიაში პოულობდა თვის უარყოფათა საბუთებს, რომანტიკი-რეაქციონერი—თვის რწმენათა დამამტკიცებელს, ბურჟუაზიული მონარხიის დროის ლიბერალი კი—მესამე წოდების უფლებათა და მისწრაფებათა დამსაბუთებელ არგუმენტებს“. წარსული ყველასათვის ენციკლოპედიური ლექსიკონი იყო და არის. ყველას შეჰქონდა წარსულში თვისი დროის ვარაში, ყველა იქ ხედავდა რაც სჭირდებოდა და სურდა ენახა იმ დროის და საზოგადოებრივი ჯგუფის მიხედვით, რომელსაც თვითონ ეკუთვნოდა. თუ ჩავუკვირდებით, დავინახავთ, რომ „პრაქტიკული ცხოვრების კითხვათა დაბადება იწვევდა და იწვევს ახალ და ახალ მიმართულებათა გაჩენას ისტორიულ მეცნიერებაში“. ამასთან ერთად-ერთს მეტად საინტერესო და საგულისხმო მოვლენას ვამჩნევთ: თვითელი მიმართულება ისტორიაში იმ გზას ადგა, რომ „ისტორიულ ცხოვრების უმთავრეს და ძირითად შინაარსს, ისტორიულ მეცნიერების შესწავლის უმთავრეს და ძი-

რითად საგნად სთვლიდა თვისი მეცნიერების დროებითს შინაარსს“. იყო დრო, როცა იურიდიულ და პოლიტიკურ დაწესებულებათა ისტორია შეადგენდა ისტორიულ მეცნიერების უმთავრეს შინაარსსა. ჩვენ დროში სოციალური და ეკონომიური კითხვები ქვაკუთხედად გადაიქცნენ. ამ ცხოვრების-მიერ წამოყენებულმა კითხვებმა მოახდინეს ღრმა არეულობა ისტორიულს მეცნიერებაში. ისტორიკოსებმა უარჰყვეს ძველი გზა და მიზანი. უმთავრესი ყურადღება საზოგადოებათა ეკონომიური და სოციალური მხარეების გამორკვევამ და შესწავლამ მიიქცია. საზოგადოებათა ოჯახური ორგანიზაცია და კლასთა ბრძოლა, აი რის შესწავლამ დაიკავა დღეს უბირველესი ადგილი. მე-XIX საუკუნის მეორე ნახევარი ის ხანაა, რომელმაც თვალსაჩინოთ გახადა ეკონომიური მოტივის მნიშვნელობა კაცობრიობის ცხოვრებაში. აქედან დაიბადა ის უკიდურესი მიმართულება, რომელიც ისტორიულ მეცნიერებაში „ეკონომიურ“ ან და „ისტორიულ მატერიალიზმის“ სახელით მოინათლა. დაჰბადა აზრი, რომ „საზოგადოების ეკონომიური სტრუქტურა არის მისი რეალური საფუძველი“, რომ „ეს არის ისტორიული მოძრაობის ჩარხი; ამაზეა აშენებული საზოგადოების ცხოვრების მთელი დანარჩენი შინაარსი“. „ჩვენი მიმართულება (ეკონ. მატ.) — ამბობს ენგელსი, — უყურებს პოლიტიკურ და იურიდიულ მოძრაობებს, ლიტერატურულ და ფილოსოფიურ პირობებს, როგორც ზედნაშენებს (uberbau), საფუძველს-კი შეადგენენ ეკონომიური პირობები. ეპოქის ისტორია მის ფილოსოფიაში კი არ მდგომარეობს, არამედ მის ეკონომიაში“. ამ დრომდის კი ისტორიულ მეცნიერებაში მეფობდა ვერედ წოდებული „ისტორიული იდეალიზმი“. „ისტორიის უმთავრეს შინაარსს შეადგენენ“, — ამბობდნენ ამ მიმართულების წარმომადგენლები, — „იდეები“; ისინი აძლევენ მიმართულებას ისტორიულ პირობებზე და დასაყრდენს განაგებენ მოვლენებს“. „ისტორიული მატერიალიზმი“, ან და, როგორც ის თავის თავს ეძახის, „ეკონომიური მატე-

რიალიზმი“ არის პროტესტი „ისტორიულ იდეალიზმისა“. ჩვენ არ გვაქვს ახრათ სავსებით გავაცნოთ მკითხველი არც „იდეალიზმს“ და არც „მატერიალიზმს“. ჩვენ გვსურდა მხოლოდ ორიოდ სიტყვით აღგვენიშნა ამ მიმართულებათა შინაარსი. აქ ორივე მიმართულებათა ერთი თვისება უნდა გამოვარკვიოთ მხოლოდ. როცა რამე ახალი მიმართულება ჩნდება, მისი წარმომადგენლები ცდილობენ ყოველთვის თავიანთის მიმართულების ფილოსოფიურად დასაბუთებას. საზოგადო კანონს ვერ ასცდნენ „იდეალიზმი“ და „მატერიალიზმი“. „ორივე მიმართულებამ,—ამბობს ერთი ისტორიკოსი,—არ დააყოვნეს თავისი ფილოსოფიური დასაბუთება. რასაკვირველია, მხედველობაში ჰქონდათ თავის მეცნიერების გარდამავალ, დროებით შინაარსისთვის მიენიჭებიათ უსათუო, აბსოლიუტური მნიშვნელობა“. ამ ორ მიმართულების წარმომადგენელთა შორის მკაცრი ბრძოლა იყო. დღეს ეს ბრძოლა დასრულებულია. ორივე მიმართულებამ ერთი-მეორეს პატივისცეს. საქმე კომპრომისებით გათავდა. როგორც უმეტესი ნაწილი ისტორიკოსებისა ამბობენ „ამ ორ მიმართულებათა ბრძოლა არის მხოლოდ ბრძოლა ორ აპრიორულ და მეტაფიზიკურ სისტემათა შორის; ორივე სისტემა არამეცნიერულია; არც ერთი მათგანი არ ემყარება ფაქტების მეტოდიურ და ყოველმხრივ შესწავლაზე“; უამისოთ კი საზოგადოების განვითარებას და მის ყოფა-მდგომარეობას ვერ დაეხასიათებთ. უნდა აღვნიშნოთ, რომ თანამედროვე ცხოვრებამ და მეცნიერებამ წამოაყენეს „ძირითადი კითხვები ისტორიულ ფაქტორთა (მატერიალურ და იდეალურ) შედარებით მნიშვნელობის შესახებ“. „ამ კითხვათა აპრიორული და მეტაფიზიკური გადაწყვეტა,—ამბობს ერთი ისტორიკოსი,—არაფერს არ ამბობ თვით კითხვების შესახებ და მათ წამოაყენების უფლებაზე. თანამედროვე ისტორიულ მეცნიერებას არ შეუძლია უარ-ჰყოს ეს საზოგადო კითხვები, თუ კი არ მოისურვებს კავშირის შეწყვეტას ცხოვრებასთან“...

ჩვენ ზემოთ ჩამოვთვალეთ მეცნიერებანი, რომლებსაც შესწავლის ობიექტად საზოგადოების ცხოვრება აქვსთ და განგებ არ დაუასახელებთ ერთი მათგანი. ეს მეცნიერება სოციოლოგია გახლავს. ყველამ კარგათ იცის, რომ საერთო მეცნიერულ მოძრაობის გავლენის გამო დასავლეთ ევროპაში დაიბადა და განვითარდა „აზრი საზოგადოებრივ მეცნიერების შესახებ, აღამიანთა საზოგადოების განვითარების კანონების შესახებ“. გაჩნდა ახალი მეცნიერება სოციოლოგია. სოციოლოგიით ბევრია დღეს გატაცებული. სოციოლოგიური ლიტერატურა თან-და-თან ვითარდება ამ ბოლო რღოს. უნდა აღვნიშნოთ, რომ სოციოლოგიის მნიშვნელობა ძრიელ გაზვიადებულია. სოციოლოგია იმოდენათ ახალგაზდა მეცნიერებაა, რომ შეუძლებელია ჩვენთვის მოველოდეთ მისგან ნამდვილ მეცნიერულ დასკვნების შედეგებს. „საზოგადოებრივი მეცნიერება, — ამბობს ლეტურნო, — ჯერ სიყმაწვილეშია: კანონების დადგენა მის ძალებს აღემატება“. მიუხედავთ ამისა ბევრი იმ აზრისაა, რომ ვითომდა სოციოლოგია ისტორიის მომსპობელი შეიქმნა. როგორც მეცნიერებამ ისტორიამ უნდა დაუთმოს ადგილი სოციოლოგიას, — ამას ამბობს დღეს არა ერთი. ჩვენის აზრით კი სოციოლოგია ვერ მოუსპობს ისტორიას არსებობის უფლებას. სოციოლოგიას მიზნათ აქვს აღამიანთა საზოგადოებათა განვითარების კანონები შეისწავლოს. ამასვე ემსახურება თანამედროვე ისტორია. წინათ ისტორია აღწერილობითი მეცნიერება იყო; სახელი იმ დროისა დარჩა და შინაარსი კი გამოიცვალა. დღეს სახელი მეცნიერებისა და მისი შინაარსი ერთი-მეორეს ეწინააღმდეგება; იხსნება ეს მხოლოდ კაცობრიობის ცოდნათა პროგრესით, და ამიტომ უაზრობა იქნება ძველი ტერმინი ახლის ტერმინით გამოვსცვალოთ; თუ გინდ რომ გამოვსცვალოთ, ამით მეცნიერება არ დაიღუპება; იმ რწმენამდის მივალთ, რომ ისტორიას სოციოლოგიის სახელი დაერქმევა, თუ მაინც და მაინც საჭიროა ახალი ტერმინი. აქ კი უნდა შევნიშნოთ,

რომ სოციოლოგებმა „ეგრედ წოდებულ საზოგადოების ემბრიოლოგიის ძველ კულტურის შესწავლისთვის ბევრი რამ გააკეთეს“. საზოგადოთ სოციოლოგიური მოძრაობა უნაყოფო არ ყოფილა. ამ მოძრაობის შედეგები ცხადია. „სოციოლოგიურმა მოძრაობამ გარკვევით წამოაყენა კითხვა საზოგადოებრივი ევოლიუციის და მის კანონების შესახებ და შექმნა ეს კითხვა საზოგადოებრივ მეცნიერების ძირითად საგნად, უკანასკნელ მიზნად“. ამგვარმა შეხედულებამ სოციოლოგიის დანიშნულებაზე გავლენა იქონია უფრო ძველ მეცნიერებაზე — ისტორიაზე. „ისტორიის დღეს შეუძლია დასდგეს რეალურ შესწავლის მაგარ ნიადაგზე და თავის მფლობელობის ხასიათი ნათლად გამოარკვიოს“. ევოლიუციონური, თვალთახედვის ისარი დღეს ყველასათვის სავალდებულოა. ისტორიამ უნდა მიიღოს მხედველობაში და უნდა ისარგებლოს ამ თვალთახედვის ისრით. უკანასკნელი ყოველ მოვლენაში ხედავს ყველა ძალების შედეგს, და თუ ამ გზას დაადგა ისტორია, მაშინ სამუდამოთ მოშორდება ერთმხრივ შეხედულებებს, რომლებიც ცხოვრების კითხვათა დაბადების მიხედვით ჩნდებოდა ისტორიულ მეცნიერებაში. დღეს ისტორია ევოლიუციონური და სოციოლოგიური თვალთახედვის ისრით სარგებლობს ისტორიულ მასალების შესასწავლად. მასალებს ისტორია ისტორიულ-შედარებითის მეთოდის შემწეობით სწავლობს. მეთოდი, რომლის შემწეობით შეიძლება გამოვარკვიოთ ადამიანთა საზოგადოების განვითარების კანონები, განსაზღვრილი იყო სოციოლოგიის დამფუძნებლის-მიერ. ოგიუსტ კონტმა, პოზიტიურ ფილოსოფიის დამაარსებელმა, პირველ ადვილზე ინდუქტია წამოაყენა. ინდუქტიურს მეთოდს იმ დასკვნამდის მივყევართ, რომ სხვა-და-სხვა ხალხებს, რომლებთაც არც ჩამომავლობა აქვთ ერთი, არც ენა და არც რწმენანი, თავიანთ ყოფა-ცხოვრებაში ათასგვარი საზოგადო, საერთო თვისებები აქვთ. ამ საზოგადო თვისებების პარალელური შესწავლა ბუნებითია. სხვა-და-სხვა ხალხთა ცხოვრების

ერთგვარ მოვლენათა შესწავლა კონტმა შედარებითი მეთოდის საშუალებით გვიჩნია. ეს მეთოდი ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის სახელით მოინათლა. ჩვენ არ შევალთ აქ იმის განხილვაში, თუ რაში მდგომარეობს ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი. ვიტყვით მხოლოდ, რომ ამ გზით შეგვიძლია მივალწიოთ სერიოზულ შედეგებს. თავდაპირველად ისტორიამ უნდა შეიგნოს საზოგადოების ცხოვრების ყოველივე მოვლენა; ფაქტები კონკრეტულად, ინდივიდუალურად და ინტესიურად უნდა შეისწავლოს და ამის შემდეგ გვექნება საშუალება ნამდვილ, გამორკვეულ მეცნიერულ ნასკვებს მივალწიოთ. თანამედროვე ისტორიკოსები ამ გზას ადგანან და ხმა-მალლად გაიძახიან: „საზოგადოებრივი მეცნიერება მხოლოდ ისტორიის საშუალებით მიიღებს არსებობის უფლებას, მხოლოდ ისტორია მისცემს მას ხორცს და სისხლს და მაშინ ის არ იქნება მკრთალ აბსტრაქციათა სისტემა... მხოლოდ ისტორიას შეუძლია მეცნიერულათ დააყენოს და გადასწყვიტოს სოციალური პრობლემები“... სოციოლოგიური თვალთა ხედვის ისარი, სპეციალური, კერძო გამოკვლევათა ფრთხილი გზა — აი ისტორიულ პროცესის სავსებით შესწავლის საშუალება. ისტორიულ პროცესის სავსებით შესწავლა კი არის უკანასკნელი მიზანი ისტორიკოსისა, ეს არის „აღთქმული მიწა“, რომლის საზღვრების კარგების გარეთ ის არ მიეშურება, არ მიისწრაფის. ისტორიკოსს თვისი მეცნიერების უკანასკნელი მიზანი ყოველთვის მხედველობაში აქვს და იცის, რომ ადამიანთა საზოგადოების არსებობის და ცხოვრების შესწავლა ძრიელ ძნელია. ამ სიძნელის მიზეზი უნდა ვეძიოთ ისტორიულ პროცესის სირთულეში. საზოგადოების ცხოვრება ათასგვარ მოვლენათაგან შესდგება. საქირთა ვიცოდეთ, რომელ მოვლენათა და პროცესების შესწავლას მოვეკიდოთ თავდაპირველათ ხელი. ყველამ კარგათ იცის, რომ ზოგი მოვლენა უფრო მარტივია და ზოგი უფრო რთულია. საიდგან დავიწყით შესწავლა? ამ კითხვაზე მხოლოდ ერთი პასუხის

გაცემა შეიძლება: უფრო მარტივ მოვლენათა შესწავლიდგან. მარტივ მოვლენათა შეგნების შემდეგ, ჩვენ შეგვიძლია უფრო რთულ მოვლენათა და პროცესების შესწავლა დავიწყით. საჭიროა ვიცოდეთ მხოლოდ, რომელი მოვლენები, პროცესები უფრო მარტივია საზოგადოების ცხოვრებაში. ეს მოსაზრება არას დროს არ უნდა დავკარგოთ მხედველობიდან, როცა ვსწავლობთ კაცობრიობის განვითარების ისტორიას. თუ ვგრე არ მოვიქცით, ჩვენ-მიერ ფაქტების ახსნა, მოვლენათა ღრმა მიზეზების შესწავლა შეუძლებელი იქნება. კაცობრიობა თავის თან-და-თანობით განვითარებაში შრომობს; ამ შრომის შედეგები შეგვიძლია ორ კატეგორიად გავანაწილოთ: ერთი ნაწილი შედეგებისა შეადგენს მატერიალურ კულტურას, მეორე ნაწილი კი სულიერ კულტურას. მატერიალურ კულტურის მოვლენად უნდა ჩავსთვალოთ ეკონომიური მოვლენანი—ისინი შეეხებიან შრომის ორგანიზაციას—და ვალიართ ეს მოვლენანი უფრო მარტივ მოვლენებად. მთელი ცხოვრება კაცობრიობისა არსებობისათვის ბრძოლაში მიმდინარეობს. ის ცდილობს რაც შეიძლება მეტი მატერიალი მოაგროვოს თავის არსებობისთვის გარშემო პირობათა მიხედვით და ბუნებითი შედეგი ამ ბრძოლაში გამარჯვებისა—სიმდიდრის მოგროვებაა. პირველ ადგილზე ყოველთვის საკმლის შოვნის, მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაა. ჩვენ ადვილათ შეგვიძლია გამოვარკვიოთ ნატერიალური როლის მნიშვნელობა საზოგადოების ცხოვრებაში. „ჩვენ თამამათ შეგვიძლია,—ამბობს ერთი ისტორიკოსი,—გავხსნათ ათასგვარად დახლართული ეკონომიური ან და სოციალური ნასკენი, თვითეული მოვლენა ამ სფეროში ჯეროვანათ ავხსნათ და ამ ახსნას ყველა დაეთანხმება; მაგრამ თუ კი მეცნიერებს გამოსარკვევით და გასაგებათ დავუსვამთ კითხვას საზოგადოებაში იდგათა (სარწმუნოებრივი, პოლიტიკური, სოციალური) გაჩენის და მის განვითარების და გავრცელების შესახებ, ათასგვარ ერთი-მეორეს საწინააღმდეგო ახსნას მოგვაწოდენენ“.

მთიულთ ცხოვრებიდამ

(მგზავრის შენიშვნები).

IV

(დასასრული *).

სამსჯავროში.

ევროპულ გემოვნებაზედ მოწოდებლს ოთხში სდგას მაგიდა, გა-
დაფარებული წითელი მანდილით, სტოლის წინ სდგას ხალხის დასას-
ხდომი გძელი სკამები, სკამებზედ სხედან სასამართლოში მოწოდე-
ბულნი ზინნი. სასამართლოს შესავალ კარებთან სდგას დიდი ხნის
ნამსახური იასუელი, გამოცდილი სუდის საქმეებში ფშაველი
ჩეკილა. მარცხენა კარებიდამ კათედრის მხრივ შემოდის მსაჯული
და მისი თარჯიმანი.

მსაჯული. ირჩევა სამოქალაქო საქმე ვართან ერობიანცისა,
რომელიც თამასუქით უჩივის ოთხ თუმანზედ აპარეკა
კინჭარაულს. (დაუძახებს) ვართან ერობიანც! აპარეკა
კინჭარაული! (ვართანა წამოდგება მსაჯულის წინ, მხ-
ლოდ აზარკას, რომელიც კარედ სდგას დაუძახებენ. როდესაც
აზარკა კარებთან მოვა შემოსასვლელად, დახვება მას იასუ-
ელი ჩეკილა. ეს უკანასკნელი მკლავში ხელს გაუყრის, შეიყვანს
და ჩეკილა მისცემს დარიგებს დაბალის ხმით):

ჩეკილა. ძმობილო აპარეკავ! მე შენი საქმე კარგად ვიცო,
მაგ სომხის ვალი გადახდილი გაქვს და ეგ კი ტყუილად
ვიჩივის.

*) იხ. მგზავრის № 4.

აზარეკა. მერე რაი არს, ერთხელ გაძრობილ ტყავს განა მეორედაც გამაძრობენა? დიდის ღმერთის მადმა ძოღანის ერბო წავიღე ქალაქი, გავყიდე და ვალ ჩავაბარე ვართანას და ერთ ლიტრა ერბოც ძღვნად მივართვი. ესლა არ ვიცი რას მედავების?

ჩეკილა. აი, ძმაო აზარეკავ, მე შენ მოგცემ კარგს დარიგებას: სუდიამ როცა გიძახოს, შენ იმას მოახსენე, რომ წერა-კითხვა არ ვიცი, მაგ ვართანა სომეხს არც იცნობ, არც თავისდღეში მაგის ფული გმართებია. მარტო ამ გვარი ჩვენება გაგამართლებს, თორემ ის რო უთხრა, ვალი მემართა და გადვიხადეო, გაგამტყუნებენ და მეორედ გადავახდევინებენ ფულს. (ხევსური აინთება და შეუტევს ჩეკილას იასუჯლს).

აზარეკა. შენ როგორ ბედავ, მაგისთანა რჩევა-დარიგებას მადლევა, რომ სუდიას უთხრა—არც ვიცნობ და არც მაგის ფული მმართების. მე თავად აუხსნი სუდიას ყოველს სიმართლეს, როგორ ვართანასაგან ვისესხე ფული, ერბო წავიტანე ქალაქი, გავყიდე და ფულ ჩავაბარე, ერთი ლიტრაც ძღვნად მივართვი. როცა ამ ჩემ ქეშმარიტებას გაიგებსა სუდია და ჩემი სიმართლე აღმოჩნდება, განა თავად არ გამამართლებსა.

ჩეკილა. აზარეკავ, თავი არ დაიღუპო, ეგრეთი ჩვენება არ მისცე სუდიას, თორემ გაგამტყუნებს. (სუდია მეორედ დაუძახებს აზარეკას, რომელიც წასდგება მის წინაშე, საღამოს მისცემს მარჯვენა ფეხის ოდნავ ჩაკეტით, ორ თითს მარჯვენა ხელისას შუბლსკედ შიიდებს, ნიშნად ჩესტიას, შემდეგ ხელს გაიმკერეს ასე, რომ მსაჯულს შუბლსკედ მიაბჯენს და ეტყვიას):

აზარეკა. ღორისპოდინ მირონი სუდია ადღეგრძელოს ღმერთმა, ხო კარგადა ხარ დიაც-ყმაწვილითა, კაციო-საქონითა?

მსაჯული. (თარჯიმანს). Передайте ему, какъ онъ смѣлъ

подавать мнѣ руку и спрашивать о какихъ-то жи-
вотныхъ.

თარჯიმანი. (მაუბრუნდება ახარკას). სუღია გიბრძანებს: ნება არა გაქვს საქმის გარჩევის დროს ხელი ჩამომართვაო და მკითხო ვილაც მუცლიანებზედაო.

მსაჯული. (ახარკას). შენ გიჩივის ვართანა ერბოიანცი თამასუქით ოთხ თუმაწყედ. რატომ არ ჩავბარებია აქამდის?

ახარკა. გუღანის ჯვარს გეფიცები, ღორისპოღინ სუღია, თეთრი სრულიად ჩაბარებულ მაქვს.

მსაჯული. თუ ჩაბარებული გაქვს, რატომ თამასუქი გაუქმებული არ არის, ან კვიტანცია არა გაქვს?

ახარკა. მე დაწვრილებით მოგახსენებთ ღორისპოღინ სუღია ამ საქმეს. მე ურჯულოებმა ერთ ულაყ შემიჭამეს, მოსაძებნად გავგზავნე ქისტეთი ერთ ჩემ კარგ მეგობარ პირ-იქითულ თუში ლეკაიძე, იმან ჩემ ულაყ იპოვა, ჩამაბარა და სადაოჩი უნდარის მიმეცა ლეკაიძისად ოთხ ძროხა, რადგან თეთრ არ მქონდა, ვისესხე ამ ვართანა ჩარჩისაგან და ჩავაბარ თუშს. მერე მთელ ზაფხულჩი რაც ერბო მოვაგროვე, ზოგი მეზობელთგან ვისესხე, ერბოღის დროს ქალაქჩი წავიტან, გავყიდე და ვართანას ჩავაბარე თავის თეთრ და ერთი ლიტრაც ძღვნად მივართვი, რადგანაც გაჭირვებაჩი ხელ გამიმართა—ააშენოს ღმერთმა მაგის ოჯახი. ეხლა არ ვიცი მეორედ რას მედავების, აი პირჩიაც ყველაფერს ვეტყვი. (მაუბრუნდება ვართანას). ვართანავ! არა გრცხვენისა, სინიღის არ გაქვის, ვაჟკაც არ ხარა, რად მიჩივ მეორედ, არ ჩავაბარია შენი თეთრ; შენ განა არ იცი, ჩვენი ხევსური სუღჩი არ წავალს არც ასი ძროხის გუღისად, რაზედ მაწუხებ?

ვართანა. მე შენი ძროხების და გოჭების არა ვიცი-რა. შენ ჩემგნით ნაღდი აგიღია, თამასუქი მოგიცია, რომელიც საქმეშია ჩაკერებული, თუ გასწორებული ხარ, თამასუქს

ჩემს ხელში რაღა უნდა, ან რატომ კვიტანცია არა გაქვს ჩემგნით?

ძსაჯული. (თარჯიმანს). Что этот хевсурь толкуеть, я тутъ ничего не поняль.

თარჯიმანო. Онъ хевсурь, говорить, что, говорить, безвѣріе, говорить, мой жеребець, говорить, скушалъ, говорить, я говорить, послалъ, говорить, тушина, говорить, мой жеребець говорить. Тушинъ, говорить, отыскаль, говорить, мой жеребець за это, говорить, я долженъ, говорить. заплатить, говорить, тушину, говорить, четыре коровы, говорить, а у менѣ, говорить, бѣлы не билъ, говорить, заняль, говорить, у Вартана чарчъ говорить и одалъ, говорить, тушину, говорить. Послѣ, говорить, я собралъ, говорить, лѣтомъ, говорить, масло, говорить, и въ маслое время, говорить, отніаль, говорить въ Тифлисъ, говорить, продалъ, говорить, и заплатилъ, говорить, Вартану, говорить, свой, говорить, бѣлы. Ищо, говорить, одинъ литра масло, говорить, гастиница, говорить, одалъ, говорить, и ему ни совѣтна ещо другой разъ просить, говорить.

ძსაჯული. Я абсолютно ничего не поняль, что вы говорите.

თარჯ. Господинъ судья, ей Бохъ, самой точный переводъ сдѣлилъ я.

ძსაჯული. Что это за маслое время, разъясните, пожалуйста!

თარჯ. Я почомъ знаю, какъ онъ говорить мене, такъ и говоришь тебѣ. (ხევსურს). შენ ისე არ მოთხარ, ერბოობას წავიღე ერბო გასასყიდლათაო?

ხევსური. დიად, ისე გითხარ.

თანჯ. ეს ერბოობის დრო რა დრო არის?

სეესუნი. ეს ერბოობა მაშინ არის, როცა ზაფხულ გავალის და ზამთარ მოახლოვდების, მაშინ ქალაქი რა მივდივართ, არაგვის ჰორზედ, ოტია ზანდუკელის ვენახი ყურძენს ჰკრეფენ.

თანჯ. (მსაჯულს). Онъ говорить, что маслое время бываетъ, говорить, тогда, когда лѣто проидеть, говорить, и зима близко биваитъ, говорить, когда, говорить, мы, говорить, Тифлисъ ъдимъ, говорить, на Араგвъ, говорить, Отія Зандукели, говорить, виноградъ, говорить, рветъ, говорить, тогда маслое время биваесть, говорить.

მსაჯ. (თანჯიმანს). Я ни васъ, ни его не понялъ. (ქართულად სეესუნს). შენ, ხევსურო, კვიტანცია გაქვს ფულის ჩაბარებისა?

სეესუნი. კვიტანცია რა არსა, მე არ ვიცი.

მსაჯული. (თანჯიმანს). Переводчикъ, разьясни ему, что значить квитанція.

თანჯ. აი კვიტანცია რა არის: კვიტანცია ის არის, რომ ქალღმერთს არის დაწერილი, რომ შენ, რაც ვართანასაგან ფული მიგიღია, ჩაგიბარებია და ამის ხელი უნდა ეწეროს.

სეესუნი. (იქით). ჰო, ეს ატრატის ამბობს. როგორ, ჩემ პატრონს სიტყვას, რომელსაც არ გავიღებ არც ას ძროხაზედ, არ უჯერებთ და რაღაც ატრატის ნახევს უჯერებთ? ეს არის თქვენი სამართალი?! ამით გინდათა ქეშმარიტება გაავრცელოთ თქვენ ქვეყანაზედ.

მსაჯული. Ну я понялъ, значить, у него квитанціи нѣтъ. (მსაჯული წაიკითხავს გარდაწვეტილებას, რომლის შინაარსი არის შემდეგი: ანაკეა ჭანჭარულმა უნდა ჩაბაროს ვართანს ერბოობის ოთხი თუმანი ფული თავის სარგებლით და სუდებსი იხდერეკებით).

სეკსურა. (დიდის ცაკვირვებით მიხედვით მსაჯულს). მე შენ, ღორისპოდინ სუღია, კოკროჭინის სუღიას რომ ეტყვიან, იმასთან გიჩივლებ. (აზაკეა გამობრუნდება და კარებთან რა მივა, იქ დახვდება ჩეილა იასუელი და დააყუდრებს):

ჩეილა. აჰა! ჩემი დარაგება რომ არ გაიგონე, დაგაკისრეს თუ არა მეორედ?

აზაკეა. მე რა ვიცოდი თუ ქვეყანაზედ ამისთანა სამართალ იქნებოდა, რომ თუ სიმართლეს ვიტყოდი, გამამტყუნებდნენ და თუ ტყუილს ვიტყოდი გამამართლებდნენ. მე ამ ამბავს მთელს თემს შევატყობინებ, რომ ვაგზავნონ კაცებ მუხრან-ბატონთან და გააგებინან ამისთან სამართალი ჩვენს ქოყანას სულ თავქვე დაამხოზს. (დაიწეება შეორე საქმის გარჩევა).

მსაჯული. ნადირა ელოელი, მოურავი ბიქია გომართელიძე, მოწამე ამ საქმისა მზექალა ვედრაულისა. (ეს ქალი ანის ჩადმული ფშაურად, გულზედ აქვს აბაზებიანისაგან გაკეთებული შიბი, ცოტათი ხანში შესული ქალია). ნადირა ელოელი, შენ რას უჩივი ამ ბიქია გომართელიძეს?

ნადირა. მე იმას უჩივი შენი კვენსამე, რომ მაგას ათ თუმან ვასესხე ამ მზექალა ვედრაულის დასწრებით და აღარ მაძლევს, გთხოვთ გამოძირთვათ.

მსაჯ. გომართელიძე, შენ რატომ არ აძლევ ამას თავის ვალს?

გომართელიძე. მისდა არ ვაძლევ, ბატონო, რომ ატკაზს ქე ვეუზნები ახალი კანონის ძალით.

მსაჯ. როგორ თუ ატკაზს ეუზნები, არა გმართებს?

გომართ. მართებით რავე არა მმართებს, მაგისი ოჯახი ააშენა ღმერთმა, მაგისთანა გაჭირების დროს მომიმართა ხელი, რომ მამა შეიღს არ უზამდა მაგისთანა სიკეთეს.

მსაჯ. მაშ, კაცო, რა მიზეზია, რომ არ აძლევ თავისას?

გომართ. რავარც მოგახსენე, ბატონო, მართებით მმართებს, მაგრამ ატკაზს ვეუზნები.

ნადირა. ჰე, დედამტრისასა, ძმაო ბიქიავ, შენ იმისთანა გა-

ჭირვების დროს ხელი მოგიმართე და ეხლა ატკაზს მე-
 უბნები?

მსაჯ. კაცო, შენ გიყი ხომ არა ხარ?

გამძათ. გიყი რავა ვარ, ბატონო, მე გიყი კი არა, ზემო-
 იმერეთში ერთი აზნაურშვილი მე არა მჯობია. საქმის
 შინაარსსაც დაწვრილებით მოგახსენებ. იმერეთიდან სა-
 ჩქაროდ ქალაქი მომივიდა, რომლითაც მატყობინებ-
 დენ, რომ საჩქაროდ წამოდი სახლში, დედა მოგიკვდაო.
 (ამ სიტყვების წარმოთქმის დროს მსაჯულს ცხვირს დასტე-
 მინებს. მსუქლას ადგება, ავა კათედრაზე და სამჯერ მსაჯულს
 ზურგზედ ხელს დაჭკრამს და ეტყვის: „თავისა მოიკითხოს,
 იმას ცხონება, შენ დღეგრძელობა“.

მსაჯ. შენ როგორ მიბედავ მე, სამსახურის ასრულების დროს,
 მუშტი-კრივით ცემას?

მსუქლას. არა, შვილო, ეს ხომ ცემა არ არის, ეს არის და-
 ლოცვა, რომ ფათერაკი მოგშორდეს.

მსაჯ. Переводчикъ, что она толкуеть?

თარჯიმანი. Она говорить, что я не билъ, говорить, а
 эту сдѣлалъ, говорить, чтобы Вы не помѣрь, го-
 ворить.

მსაჯ. Передайте ей, что я составлю протоколъ о ней
 за нанесеніе побоевъ во время отправленія слу-
 жебныхъ обязанностей и предамъ суду на основа-
 нии 270 ст. у.с. о наказаніяхъ.

თარჯიმანი. აი, მსაჯული გიცხადებს, რომ მაგ ცემაზედ პრო-
 ტოკოლს შეგიყენებს და 270 სტ. ძალით პოდსუდში
 მიგცემს.

მსუქლას. რა ბედენაა, ამ სულში მიმცემს თუ სხვაში, მე რაც
 ვიცი ნადირა და ბიჭიას საქმეში, იმას ვაჩვენებ.

მსაჯული. (პროტოკოლს შეადგენს და პრეკურატორს გადასცემს).
 გომართელიძე, შენ გააგრძელე შენი პასუხი.

გამძათელიძე. როგორც ის ქალაქი მივიღე, მაშინათვე ქე

გიახელ ნადირასთან, აუხსენი ჩემი მწუხარება და ესთხოვე სესხად ათი თუმანი, ღმერთმა განაძლიეროს მაგისი ოჯახი, ხმაც არ ამომალეგია, მითხრა, რადგან ასეთი გაჭირვება გაქვსო, ვაჟკაცი კაცს უნდა გამოადგეს ქირში და ლხინშიო და ათი თუმანი ამ მზექალას თანადასწრებით ხელში ქე ჩამიღო, ასთე საშვილიშვილოდ დაუვიწყარი სიკეთე მიქნა. მე გიახელ იმერეთში, დავსაფლავე დედაჩემი და იქიდან რო დავბრუნდი, სულ არ გაიარა ორმა თვემ, ნადირამ ფული ქე მომთხოვა. რადგან ხარჯი ბევრი მომივიდა და ფული ხელში არ მაქვნდა, შევეხვეწე დაეცალა და შემდეგ მადლობით გადაუხდიდი ვალს, მაგრამ დალოცვილი ნადირა წასულიყო და ეჩივლა ჩემზედ სულში. როცა სულის უწყება მომივიდა, კიდე შევეხვეწე, რომე დაეცალეინა, მარა მითხრა: მეც თვითონ გაჭირვებული ვარო. როცა ამისთანა პასუხი მომცა, წვევდი თბილის ქალაქში ფულის საშოვნელად. იქ მყავდა ერთი ნათესავი, კაი დაგემართოს კაი ტახტის ახნაურშვილი ის არის, ნასწავლი ხომ მისთანაა, რომ მთელ ღუნიაზედ არ შეინახვება იმისთანა, იმან შიღ რუსეთში იულისტების ადვოკანტების კურცი დაასრულა. ნასწავლი იყო მისთან, მისთანა, რომე რუსულს წყაღივით ლაპარაკობდა, წარმეიდგინე, რომე ზღაპარსაც კი იტყოდა რუსულად. მიველ მასთან და ვსთხოვე: მიშველე, ერთი ასი მანათი მასესხე-თქვა, კაცმა სიკეთე მიყო და სიავით ნუ გადამხდევებ-თქვა, იმ ჩემმა ნათესავმა ადვოკანტმა გამომკითხა, რად გინდა ეგ ფულიო და როგორც აუხსენი ყველაფერი, მკითხა, წერა-კითხვა ხომ არ იციო. მე ვუთხარი, არ ვიცი-თქვა. მაშინ იმან მითხრა: წადი და როცა სულდამ დაგიბაროს, უთხარი, ატკაზს ვეუბნები-თქვა, შენ სხვა არაფელი არ გინდაო, თავისუფალი გამოხვალო. ეს ატკაზი ფულის დაცლა მგონია, თვარა მე მაგ კაცმა გაჭირვებაში ხელი მომი-

მართა და მაცას უარს რაღა ვეტყვი, თავის ფულს რაღა არ მივსცემ.

მსაჯული. Я не понимаю, куда онъ отправился, переведите!

თარჯიმანი. Онъ говорить, когда, говорить, я получилъ, говорить, повѣстка, говорить, отправился, говорить, Тифлисъ, говорить, такимъ хорошимъ заразился, какой у меня, говорить, биль, говорить, тамъ хорошій краватскій дворянинъ, говорить, который, говорить, такой образовательный человекъ нигдѣ не биль, говорить. Онъ учился, говорить, въ самомъ Иудейскомъ курсѣ, говорить, пришелъ, говорить, главнымъ адвокатомъ. Онъ биль, говорить, такой, такой ученый, что порусски сказки могъ сказать, говорить, и по русски говорилъ, говорить, какъ вода, говорить.

მსაჯ. Я ни васъ, ни его вовсе не понимаю. О какомъ это Иудейскомъ адвокатѣ говорите.

თარჯ. Ва, я вратъ не могу, какъ онъ говорить менѣ, такъ и я тебѣ говоришь. (სადიხას და ბიჭიას საქმის კახევის დროს აწარმოებდა გამტყვებული იუდეის აქტი-იქით და ამბობს: ეს როგორ რჯულ-სამართალია? დიდის ღმერთის მადმა ჩვენ ეს არ გამოგვადგების. ამ დროს მოვარდება ისა-ული ჩველა და მთრახს წაჭკრავს აწარმოებს და ეტყვის: „აი თქვე დათვებო, როდის იქნება, რომ თქვენ განათლდეთ?“).

აწარმოებს. (იქით). ტყუილი და ავაზაკობა არის განათლება? ან მერატრატე იასაულმა უნდა თავის გაქეციანებული მათრახით გავგანათლოს? დიდის ღმერთის მადმა მთელი ქვეყანა გატრუვდების, ყოველ ჩვენ ჰემმარიტებას და წმინდა რწმუნებას ბნელი გადაეფარების, ეს რა ამბავი გვესმის, ვაჟებო?

ბაჭყალი. ძმაო ნადირავ, ცოლ-შვილს დავაწიდრებ და შენს სირცხვილს თავზედ არ დავიდებ; რავარც შენ სინიდილით მამექეცი, ისტე მეც სინიდილიანად დავხვდები. თუ კაცი ვარ, შენ ფულს მიწიდგანაც რომ იყოს, ამოვადრობ და ჩავაბარებ. ღმერთმა ჰკითხოს იმას, ვინც ამისთანა ბრუდე გვაყენებს და ერთმანეთს გვაძულლებს. მაგრამ განა შენ არ იცი, რომ მე რალაც ატყაზია, ვერ მოვახერხებდი და არც შენ სულში მოხვიდოდი.

მსაჯ. მაშ მოგსპო ეს საქმე?

ნადირა. ეს კაცი უარს არ ძეუბნება, შენი ჭირიმე, სულდავ, და გთხოვ მოსპოთ.

ბაჭყალი. ღმერთმა ააშენოს შენი ოჯახი, ჩემო ნადირა. (მსაჯული საქმეს მასწახს. დაიწეება შესამე საქმის გაჩეკვა).

მსაჯული. ნებიერ ლეკაიძე და ქისტი უცაი უნახკავეი. (ლეკაიძე წარმადგება მსაჯულის წინაშე, მხოლოდ ქისტი უცაი ან გამოცხადებულა).

მსაჯ. მაზრის უფროსმა გადმოსცა ჩემზედ შენი ცხენის მოპარვაზედ პროტოკოლი ქისტი უნახკავეის მიერ. ამ საქმეზედ უწინაც იყავი შენ დაბარებული და რადგანაც არ გამოცხადდი, შენ შეგაწერე შტრაფი 25 მანეთი.

ლეკაიძე. (გაშტერებული იეურება, ტუჩებს იკვნეტავს). მე სრულეებით ნაჩალნიკისთვის არ მითხოვნია, რომ ჩემი საქმე სულში გადაცემულიყო; მე იქავე ვსთხოვე, რომ სულში ნუ გადასცემთ ამ საქმეს და ქისტებს სხვა ცხენებსაც ვაჩუქებ-მეთქი. როგორ, ქისტებმა ორ-ორი ცხენი დამიღუბეს და შტრაფს მე მაწერამთ? ჩემთვის საინტერესოა შემატყობინოთ, ქურდს რამდენი შეაწერეთ შტრაფი; ვინ გაცარცულია და დარბეული, კიდევ იმას სჯით და ქურდ-ავაზაკს კი ხმას არა სცემთ?.

მსაჯული. შენ აქ ხმა-მალლა ნუ ლაპარაკობ, თორემ ეხლავე პროტოკოლს შეგიყენებ და ჰასუხის-გებაში მიგცემ.

ლეკაიძე. თუნდა პროტოკოლი შეაყენე და თუნდა აქტი,

ამაზედ მეტს რაღას მიზამ? ქისტებმა ორ-ოლი ცხენი მომპარეს, შენ შეღავათის და შეველის მაგიერ შტრაფებს მაწერავ; ამაზედ მეტს რაღას მიზამ? მე ამ ყოველ თქვენს უწესოებას უმაღლეს მთავრობას ვაცნობებ და იმედია, რომ ჩემს ნამსახურობას პატივსა სცემენ. მართალია, მე სწავლა არ მიმიღია, მაგრამ ჩემს ვაჟ-კაცობას არც ას პროფესორზედ გავცვლი და არც არავის თავს დავაჩაგვრინებ. მე მალე გაგაგებინებთ, როგორ დავაჩაგვრინებ ჩემს და ჩემი მოძმეების თავს წუნკალა ქისტ-ლეკებს. (დეკაიძე მობრუნდება და გაკმტხავრება კარზე გასასვლელად და ხალხს მიჰმართავს): ძმობილებო, აქ არავინ გეგულე-ბათ კარგი ადვოკატი, რომ მივანდო ეს საქმე სუდიდან გამოსატანად და მოსასპობლად, რომ სუდში უსაფუძვლო წასვლა-მოსვლით არ მოვსცდე. (დეკაიძეს იქვე უჩვენებს ადვოკატს, რომელსაც იქვე დაუწიებს ღაზარაკს): თქვენ შეგიძლიანთ, ადვოკატო, ეს ჩემი საქმე აიღოთ?

ადვოკატი ბასრა. (დაბად-დაბადი კაცია, უფაშ-მომხარსული, ბაკუმბრდებიანი, ეტუბა, რომ დიდი ფული და გაცვეთილი კაცია). ხელობა რა არის ჩემი? აპელაცია, კასაცია, აპრედელენია, ჩასტნი ჟალობა, ეგ სულ ჩემ ხელშია. ქალაღი დავსწერო ისეთი, ქვაზედ რომ დასდო, სულ მტვრად აქციოს.

დეკაიძე. მე კასაცია არ ვიცი, მე ცხენები მომპარეს ქისტებმა, ნაჩალნიკს სულზედ გადმოუტია და მინდა მოვსპო, რომ არ მაწვალონ, აქ ტყუილად არ მათრიონ...

ზაქ-იქათ. თუშა. მე დღეს დაღესტნითგან მოვედი, იქ ერთი კაი მეგობარი ქისტისაგან გავიგე: შენ რომ ქისტისთვის ცხენზედ გიჩივლია, იმას შეუკრებია თორმეტი შეიარაბული ვაჟკაცი და ამაღამ დაცემას, ამოხოცვას და საქონლის წართმევას გიპირებენ.

ეველანა. აქ უყურეთ, ჩვენ გვცარცვავენ, გვგლეჯავენ და კიდევ ჩივილზედ თავ-დასხმას გვიპირებენ ჩვენვე.

ღეკაიძე. მართალი კი არის ეგ ამბავი?

თუში. მართალია, მე რომ ქისტეთიდგან წამოველ, ისენი გზაზედ ტყეში იყვნენ დამალულნი.

ღეკაიძე. დიდი მადლობელი ვარ, ძმაო ჩილოციე, რომ ეგ დროზედ შემატყობინე. აბა, ძმებო, მშვიდობით. თქვენ წადით და მე დაუხვდები იმათ, მე ერთი და ისენი თორმეტნი.

ანანკა. არა, ძმაო, შენ მარტოს არ გავწირავთ.

ღეკაიძე. მე ეხლავე ჩემ ხარმს ავისხამ და ენახოთ... აქ გამოჩნდება ჩემიცი და იმ წუნკალების ვაჟ-კაცობაც. (ხალხი გავა, მათ ღეკაიძეც მიჭეუება. როცა ისენი გავლენ, კარებიდან თითო-თითოდ ფრთხილად შემოიხანკება თორმეტი თავით-ფეხამდე შეიარაღებული ქისტი. ერთი მათგანი უჩვენებს სხვებს ღეკაიძის სახლასკენ).

ქისტები. ნეტაი სად იქნებიან ან საქონელი და ან თითონ ღეკაიძე, რომ ვაჩვენოთ, როგორ უნდა ნაჩაღნიკთან ჩივილი. (ამ ლახანკაის დროს მარჯვენა კარებიდან შემოვადება ადღეგებული, მხარზედ ძვირ-ფას ხარამის თოფ გადაგებული და ვაწიმებით ჯვარდინად გულ-მოტყედილი ღეკაიძე და როცა დანახავს ქისტებს შეჭეიფებს სახარედის ხმით).

ღეკაიძე. თქვენ მობრძანდით ჩემ ასაკლებად? თქვენ გგონიათ, რომ ჩვენ ისევ ის თუშნი არა ვართ და უწინდებურად ჩვენს თავს ველარ მოფუვლით? მე გაცურებინებთ, როგორც დასჩაგრაფთ თუშ-ფშავ-ხევსურთ. (თოფს უკან იგდებს, იძრობს ხმადს და შეჭეიფებს საშინელის ხმით): თქვე წუნკალებო, თოფები დაჰყარეთ ეხლავე, თორემ ჩიტებსავით თავეგს დაგაყრევიებთ!.. (ქისტებს სელები უკანკალებთ, თუშნა თოფები მიშკერილი აქვთ ღეკაიძისკენ. ღეკაიძე, როგორც ღამი ისე გადაერევა ქისტებში, ხელიდგან თოფებს წაჭეეეეე და გადმეჭერის. შემდეგ დაერევა ქისტებს, ზოგს თავს მოაგდებინებს, ზოგს უურს, ზოგს ჰეკლავს, ზოგს ვაჟკაცურად ფეხს გამოსდებს და ძირს დანცემს. ამ სახით ეველას წაქცევს დაღეწილ-დახოცილებს. ხალხს შემოესმება მრისხანე ვაჟკაცური ხმაურობა, შემოცვივებობან ცედაათ კაცამდე...

ელიზბარ გუგუშვილი.

ს ვ ა ნ კ თ ი.

აღვთ ხელში გეოგრაფიული რუკა, გადაშალეთ, მონახეთ მდინარეები ინგური, რომელიც პირდაპირ შავს ზღვას ჩაერთვის, და ცხენის-წყალი, რომელიც მდინარე რიონში ჩაღის, გადალახეთ სამეგრელო-ლეჩხუმი და თქვენ წინ გადაიშლება მეზობელი სვანეთი, მდებარე ხსენებულ მდინარეების სათავეთ შუა.

სვანი თავისს ქვეყანას ეძახის „შვანს“, ხოლო თავის თავს „მუშვანს“. მისს მეზობელს ქვეყანას „სამეგრელოს“ სვანი ეძახის „ზანს“, ანუ „ოღიშს“ (მუზან—მეგრელი *), ხოლო ეს უკანასკნელი-კი მას ეძახის „შონის“. მეზობელი ხალხი მაჰმადის სარწმუნოებისა—ყაბარდოელები იწოდებიან სვანების-მიერ „სავიარ“-ად (ქვეყანას ეძახიან „სავ“-ს), ხოლო სვანებს უწოდებენ „ებზე“ (ებზელერ).

სვანმა თავის ჩამომავლობაზედ არაფერი არა იცის-რა. წერილობითნი ცნობებიც სვანეთის შესახებ ძლიერ ცოტაა, როგორც ქართულს, ისე უცხო მატყანებშიაც. ვინ არიან სვანები, ან საიდან წარმოსდგნენ—ეს კითხვა ჯერაც არ არის ნათლად გამორკვეული. ზოგიერთნი სვანებს საქართველოს ნათესავის ტომად აღიარებენ, ზოგნი-კი წინააღმდეგნი არიან ამ აზრისა, თუმცა-ღა თავის აზრს ფერაფერით ვერ

*) იხ. ესტატეს კომენტარები (XII სუკ. ქრ. შობის შემდეგ) 765 მუხლი. მაკრანები ჰონტიის ხალხია, მცხოვრებნი იქით, ჩრდილოეთისკენ. ესლა ისინი იწოდებიან სანსებად (Fávvoe), ანუ უფრო სწორად „ზანებად“ (Psávoc).

ასაბუთებენ. პირველს აზრს ადგანან მე-XVII საუკუნის მწერალნი დოსითეოსი—იერუსალიმის პატრიარქი, შარდენი, გიულდენშტედტი (XVIII საუკ.) და კლაპროტი და დიუბუა დემონპრე—ახალნი მწერალნი. უმრავლესი ნაწილი ახალ მწერლებისა-კი არ ეთანხმება ამ აზრს და არც მოჰყავს რაიმე მაგარი საბუთები, რომ მათი სიტყვა დასაჯერებელი იყოს. (ამ დასს ეკუთვნის ბ. სტოიანოვი, თუ კი ეს პატიოსანი მუშაკი—„სვანური ენის მცოდნე“ (?) ნებას მოგვეცემს ჩავსწვროთ იგი მწერალთა რიცხვში).

ჩვენის ფიქრით, სვანები ეკუთვნიან ქართველობის ტომს. მართალია, ასეთის აზრის წარმოთქმას ზოგიერთნი აჩქარებად ჩამოგვართმევენ, მაგრამ ჩვენ მაინც ამ აზრს ვერაფერ ვერ შეგვაცვლევინებს, დარწმუნებული ვართ რა იმაში, რომ დღეს თუ ხვალ ეს საკითხავი დაბოლოვდება და ყველა აღიარებს სვანებს ქართველთა ნათესავის ტომად. ამ აზრის თქმას გვაბედვინებს შემდეგნი მოსაზრებანი: პირისახით სვანი ძლიერა ჰგავს საქართველოს სხვა-და-სხვა მთიულ ხალხს—ფშავ-ხევსურებს. გარდა ამისა სვანების ზნე-ჩვეულება ბევრათა ჰგავს ქართველების ყოფა-ცხოვრებას. პირველ ნახვაზედ სვანი შეიძლება ძნელი გამოსაცნობი იქმნეს, მაგრამ თუ დავუკვირდებით მას ახლოს, დავრწმუნდებით, რომ ის ქართველთა ნათესავის ტომს ეკუთვნის. სვანური ენა (თუ შეიძლება ასე ვუწოდოთ), რომელიც პირველს გაგონებაზედ უცხო ენად ეჩვენება კაცს, თითქმის იგივე ქართული ენაა. სამი მეოთხედი სვანურის სიტყვებისა ნამდვილი ქართული სიტყვებია. ამას გარდა სვანურს სოფლებს უმეტეს ნაწილად ქართული სახელები ჰქვიათ. სვანური გვარები ხომ სულ ქართული გვარებია. ეს აზრი არც ქართველ მემკვიდრეთა აზრს ეწინააღმდეგება. სიტყვა სვანეთი მათის ფიქრით, წარმოსდგა სიტყვისაგან „სვანეთი“. ამავე აზრის სასარგებლოთ ლაპარაკობს ის, რომ სვანები თავისი ქვეყნის გაყოფის დროს ხმარობენ სიტყვებს „უბაე ხევ“ (ხედა ხევი) და „ჩვაბე ხევ“

(ქვედა ხევი). ასევე ხმარობდნენ წინეთ საქართველოს სხვა მთიული ხალხნიც. სვანეთი სავსეა ძველებური საყდრებით, ხატებით, ტყავზედ დაწერილი ძველი საღმრთო წიგნებით და სხვა ძვირფასი ნივთებით. რისთვის უნდა აეშენათ სვანეთში ქართველებს ამდენი აუარებელი ეკკლესიები, ან რისათვის უნდა ეგზავნათ სვანეთში ქართველებს ამდენი სიმდიდრე, თუ-კი არა სთვლიდნენ სვანებს თავისს მიწათესავე ხალხად?.. აქ არ იქმნება ურიგო მოვიყვანოთ უცხო და ქართველ მწერალთა აზრი სვანეთის შესახებ.

სვანეთი პირველად ცნობილია ქრისტეს შობამდე 2 $\frac{1}{2}$ საუკუნის წინეთ საქართველოს პირველი მეფის ფარნაოზის დროს. ფარნაოზ მეფე თავისს სიძეს ქუჯს ამწესებს სვანეთისა და ეგრისის ერისთავად. ქრისტეს ამალღების შემდეგ ანდრია მოციქული სიმონ კანანელთან ერთად და სხვა მოწაფებითურთ, რომელთა რიცხვში მატათაც იხსენიება, ჰქადაგობს ქრისტიანობას მესხეთსა და აფხაზეთში, აქედგან მიდის სვანეთში, რომელსაც ქალი მართავს და რომელიც ქრისტიანობას იღებს. მატათა და სხვა მოწაფენი რჩებიან სვანეთში, ანდრია-კი სხვა მოწაფებითურთ მიდის ოსეთისაკენ. ეს არის ქართველ მემკვიდრეთა აზრი. ამ აზრსავე ეთანხმებიან ბერძენების მწერლები. მათში ერთი ფიქრობს, რომ სიმონ კანანელი მოჰკლეს სვანებმაო.

ბიზანტიის მწერლები სტრაბონი (66 წელს ქრისტეს შობის წინეთ და 24 წ. ქრ. დაბადების შემდეგ) და პლინი (29—79 წ. ქრისტეს შემდეგ), რომელთაც ასწერეს რომაელებისა და სპარსელების ომი მე-V და VI საუკ. ლაზისტანის გულისათვის, იხსენიებენ სვანებს და უწოდებენ მათ „სოანებად“... „სოანები სცხოვრებდნენ დიოსკურიის ახლოს... ისინი იყვნენ ძლიერი მეომარნი, ჰყავდათ საკუთარი მეფე და ჯარი, შეეძლოთ 200,000 ჯარის კაცის გამოყვანა. ჯარი ძლიერ გაშედავი იყო, მაგრამ გაუწყობელი. „სოანები“ ისარს შხამავდნენ, რომლის სუნი იმ წამსავე ისტუმრებდა დაქრილს.

ისინი თავიანთს მდინარეებში ბევრს ოქროსა პოულობდნენ ნადირთა ტყავების შემწეობით. სვანეთის უფროსს ნიშნავდა კოლხიდის მმართველი. „სოანები“ ეხმარებოდნენ სპარსელებს რომაელების წინააღმდეგ ომში. იმათ მიიღეს ქრისტეს სარწმუნოება კოლხიდელებთან ერთად და იცავდნენ მას მაგრათ (Сборн. мат. для опис. мѣстн. и пл. Кавказа, В. VI. стр. 66, 104, 107).] მატიანის სიტყვით მე-VII საუკუნის მეორე ნახევარში არჩილმა, გიორგი ერისთავის ძმამ მიიღო წილად ეგრისი და სვანეთი. მე-VIII საუკუნის გასულს, მეფის ლევან მეორის დროს, აფხაზეთი, რომელშიაც შედიოდა იმერეთი სამეგრელოთურთ, გაიყო რვა საერისთაოდ და სვანეთიც ცალკე საერისთაოს შეადგენდა. მე-XI საუკუნის დამლევს მეფე გიორგი მეორის დროს სვანეთის ერისთავად ნაჩვენებია ვინმე ვარდანი, რომლის ჩაგონებით სვანები აჯანყდებიან და თავს ესხმიან სამეგრელოს. მე-XII საუკ. თამარ მეფის მამის დროს, სვანები ერივნენ შანშე დადიანის ჯარში და აოხრებენ სომხეთის ქალაქს ანისს. ისინი დაესწრნენ ქუთაისს თამარის გვირგვინოსნობის დროს. მათი ერისთავი იყო ბარამ ვარდანიძე. სვანებს იტყუებენ შეთქმულებაში თამარის წინააღმდეგ მისი ქმრის რუსეთის თავადის სასარგებლოდ. თამარს აჰყავს პირველ მინისტრისა და ჯყონდიდლობის ხარისხზე ვინმე სვანი, გელოვანთა გვარის უფროსის შვილი, რომელიც სცხოვრობდა განდევნილ-მწირად გარეჯის მონასტერში. მე-XIII საუკ. პირველს ნახევარში რუსუდანის დროს ათაბეგის ივანე მხარგძელის ჯარში ერივნენ ლეკები და სვანები 40,000 კაცამდე. სომხების ისტორიკოსების სიტყვით საქართველოში მონგოლების შემოსევის დროს რუსუდანი თავისი შვილით თავს იფარავს სვანეთში, სადაც მოდის მოსალაპარაკებლად ორი თათრის მოციქული. ბაგრატ დიდის დროს (მე-XIV საუკ. დამლევს), სვანები თავს დაესხნენ ქუთაისს და გადასწვეს. ბაგრატი აუარებელი ჯარით შედის ს. ეცერში, რომელიც სადადეშქელიანო სვანეთში სძევს, სჯის

დამნაშავეთ და აცხრობს მათ. ბაგრატი ჩამოართმევს ერის-
 თაობას ვარდანძეს და შემდეგ ისევ შეიწყნარებს და გადა-
 ჰყავს გურიაში. სვაბებს-კი აძლევს გელოვანს. ამ გვარად
 თამარ მეფის დრომდე სვანეთი ხან საერისთავოს შეადგენდა,
 ხან დადიანებს ეკუთვნოდა; თამარის დროს-კი იქ ერისთავად
 იყო ბარამ ვარდანძე. მისი შთამამავლობა უფლობდა სვან-
 ეთში ბაგრატის დრომდე. გელოვანების გვარი ძველებურია.

სვანეთს უჭირავს მალლობი მთიანი ადგილი. ის ყოვე-
 ლივე მხრით შემოზღუდულია მაღალი და აუვალი მთებით,
 რომლებზედაც ზამთარ-ზაფხულ თოვლი სძევს. შიგნით სვან-
 ეთი დაყოფილია ქედებად (ზუგებად), რომლების სამხრეთი
 ნაწილი ხშირი ტყით არის დაფარული, ხოლო ჩრდილოეთისა—
 მაღალი ბალახით, სადაც დაუღით დიდძალი საქონელი საძოვრად.
 ეს ზუგები, ანუ მთაგრეხილები გამოდიან უმთავრესი კავკასიონის
 ქედიდან. უმეტეს ნაწილად ეს გრეხილები შესდგება კაჟისაგან,
 რომელიც აქა-იქ მუქ ფერს იკრავს. ამ ზოლებს შუა, ბევრ-
 გან, პირდაპირ სათავეებთან გაჭიმულან ვეებართელა საყინუ-
 ლები (ოლ—სვანურად), რომლების სიგრძე ხანდისან 10—16
 ვერსამდის მიაღწევს. ეს საყინულები შეუმჩნეველად მიიზლა-
 ზნებიან ქვეით და ქვეით. ზოგიერთნი მათგანნი თითქო და-
 კიდებულან მთაზედ და ისე მაგრად აწვებიან იქით-აქედგან,
 რომ აგერ, ერთ წამს, მოსწყდებიან და მათი შემადრწუნებე-
 ლი ხმაურობა იქაურობას ზარსავით მოეფინებაო. საზარელი
 სანახავია საზოგადოთ საყინულე. რამოდენიმე ვერსის სიგრ-
 ძეზედ გაჭიმულია ქვასავით მაგარი ყინულის მინდორი, რომ-
 ლის ზედა პირი დაფენილია ხან ნემსივით წვეტიანი ყინუ-
 ლებით, ხან უზარ-მაზარი რკინისა და კაჟის ქვებით, ხან
 მიწით და ხან რით. ესენი ნაშვავებია. აგერ ნემსივით წვეტიანს
 ყინულზედ წამოსკუპულია უშველებელი ქვა, რომლის (ზა-
 ფხულობით) ტემპერატურა აღნობს გარშემოვლებულს ყი-
 ნულს, ბოლოს ველარ იმაგრებს თავს და შემადრწუნებელის
 მათურობით ვარდება ვეშაპისებურ ხახა დაღებულს საყინულის

მუცელში და იკარგება უფსკრულში, სადაც მას უარესი დღე ადგება. ამ უზარ-მაზარი საყინულეებიდან გამოდიან სვანეთის ღრილა და ცივი მდინარეები. ზაფხულობით ეს მდინარეები მუქი ფერისაა. ეს იმიტომა, რომ საყინულე, რომელიც შემუშნვევლად ქვეით და ქვეით მიიზღაზნება, აწვება მის ქვეშ მდებარე ქვეებს, მტვერად აქცევს მათ, რის გამოც წყალს მუქი ფერი ეძლევა, და უერთებს მის ქვეშ მიმდინარე წყალს, რომელსაც მიაქვს ეს შეზავებული მადნეულობა, გადის კლდე-ღრიანკელებში, სადაც უარესი დღე ადგება, ქაფდება, იკვრის ბურთსავით, ისერის ვეებართელა ზვირთებს, გადაჰქუხს და იქაურობას ელეკება. რასაკვირველია, ამის გამო ქვიშაში ბევრი მადნეულობაა შერეული. ამ ბუნების საესეებით კალმით აღწერა არ შეიძლება. მკითხველი მხოლოდ მაშინ მიხვდება ამას და შეისწავლ-შეიგნებს, როდესაც თავისი თვალით ნახავს მათ, ამ უსულო ვეშაპებს, და მათზედ მოგზაურობით გაძლება... რაო? განა ყინულზედ მოგზაურობა შეიძლებაო?—იკითხავს ზოგიერთი მკითხველი. დიახ, სასიამოვნო (ჩემთვის და სხვისათვის არ ვიცი, მკითხველო!) სანახაობას წარმოადგენს საყინულეებზედ მოგზაურობა. სვანი ძლიერ დახელოვნებულია მათზედ მოგზაურობით. არა მგონია ვინმე შეედრებოდეს მას ამაში, ვერც ალბინისტი, ვერც სხვა ვინმე. სვანს თუ ყაბარდოსკენ, ჟეგემ-ბახსანისაკენ მოუხდა წასვლა, უსათუოდ საყინულეებიც უნდა გაიაროს. ამ შემთხვევაში რამდენი კაციც უნდა იყვეს, ზოგიერთს საშიშ ალაგას ერთმანეთს გადაებმებიან თოკით წელზედ, ერთი წინ მიდის, ხელში ჯოხი უჭირავს და თოვლიანს ალაგს, რომელიც საშიშია ჩატეხისაგან, ჯოხით სინჯავს, სანდო არის, თუ არაო. ხშირადაა, რომ ზემოთ თოვლი სძევს, ქვეშ-კი ღიაა, ნაპრაღია საყინულესი და თუ ამისთანა ალაგას დააბიჯე ფეხი, უფსკრულში ჩავარდება. აი, ამ შემთხვევისათვისაა გამოსადეგი თოკი. წინა კაცი რომ ჩავარდება, იმას მეორე დაიჭერს, მეორეს მესამე და ამ გვარად ბოლო-

მღე. ბევრგან სვანეთის მთის ქედები შესდგება შავი შიფერი-საგან. მზა ასპიდის ფიცარი ყველგან მოიპოვება; სვანი მით სარგებლობს, პურს აცხობს ზედ და სახლებს ხურავს. მთებში ბევრგვარი მადნეულობაა: ოქრო, ვერცხლი, სპილენძი, რკინა, გოგირდი და სხვა. ეს იმითი დამტკიცდება, რომ თითქმის ყოველს ნაბიჯზედ თქვენა ხედავთ რკინისა, გოგირდისა და სხვა მადნეულს წყლებს, რომლების სიმრავლეს კაცი განცვიფრებაში მოჰყავს. შესანიშნავი წყლებია: ს. იფარში—გოგირდის წყალი, რომელიც კანს უხდება; ს. მუჟალ-მულისში—რკინისა და მჟავე წყლები, სასმელად მშვენიერი, ს. ბეჩოში—მჟავე წყალი, ს. ცხუმარში მჟავე წყალი და სხვ.

შესანიშნავი მწვერვალებია: ვიშა*) (17,000 ფუტი), თვეთნალდ, მუშურ, ლატუარ, ლეხზირ, ლასილ.

სვანეთი გაჭიმულია სამხრეთ-დასავლეთიდგან აღმოსავლეთ-ჩრდილოეთისაკენ კავკასიონის ორ ქედ შუა; სიგრძით აქვს 10—100 ვერსი, ხოლო სიგანე ზოგან 10—20 საჟენამდე ივიწროებს. უჭირავს ძლიერ მაღლობი ადგილი და თითქმის ოთხივე კუთხით შემოზღუდულია მაღალი მიუვალი; ციცაბო მთებით, რომლებზედაც მუდამ თოვლი სძევს. ადგილი წარმოსადგენია, რომ ამის გამო სვანეთის ბუნება სასტიკი იქმნება. ზამთარი სვანეთში 7—8 თვეს გასტანს. ოქტომბერში, ხანდისხან სექტემბერშიაც აქ თოვლი სძევს და დასასვლელი მთაგრეხილები იკვრის. მხოლოდ ივნისის დამლევს იწყობა მთაზედ მისვლა-მოსვლა, რასაკვირველია, ცხენითაც; მანამდის კი სვანები დამწყვდეულნი არიან ერთს აღაგას და არსად თავისუფალი გზა არა აქვსთ. ზამთარში აქ თოვლი ხან ორ-სამ არშინამდე მოდის, ხან-კი ნაკლები. სიცივნე იცის, მაგრამ არც იმდენად სასტიკი, როგორც რუსეთში

*) ეს სიტყვა, ვგონებ, თათრულია: ვიჩ ბაშ—სამი თავი; ორი წვერი უხლავს სხანს, ხოლო მესამე აღბად იკლავ და გასწორდა დანახეხთან.

(ორთა შუა რიცხვით 12—14⁰/₁₀). ყინვები, თუ ცოტა თოვლია, უფრო მძლავრია; დიდს თოვლიანობისას-კი მაინც დამაინც სასტიკი ყინვები არ იცის. მზეს ზამთარში ძვირათ თუ დაინახავს სვანი; ის ან სულ დაფარულია ღრუბელით, ან ოდნავ-ღა მოსჩანს. სვანი სიცივეს ძლიერ იტანს, ის სიცხეს იმდენად ვერ აიტანს, რამდენადაც სიცივის ატანა შეუძლიან. ხშირად სვანი მოგზაურობის დროს მთელს ღამეს თოვლში ათენს. მისი ლეიბ-საბანი თოვლია, მაღლა ცა და ღამის დარაჯი-კი, უზარმაზარი მთები, რომლებიც უფრო მომეტებულს სუსხს უგზავნიან მას. ასეთი ღამეები თითქმის ყოველ სვანს ახსოვს, მაგრამ ის გულ-გრილად იხსენიებს მათ და ერთი სამღურავიც არ წამოსცდება.

გაზაფხული, ზაფხული და შემოდგომა-კი სვანეთში საუკეთესო დროა. ესენია: ივნისი, ივლისი, აგვისტო და ენკენისთვე, სწორეთ, ეს ოთხი თვეები უმშვენიერესი თვეა სვანეთისათვის და მგზავრისათვისაც. ამ დროს თქვენ არც სიცივე გაწუხებთ და არც სიცხე. თქვენ წინ გადაშლილია მშვენიერი სანახაობა: ტყე შემოსილია, მთები ამწვანებულია მაღალი ბალახით, ყანები და მიწებები თქვენს თვალს ატკბობენ, მდინარეები აღიდებულან, მირბიან ღრილ-ღრილით; აგერ წყალი ეძგერება თამამად უზარმაზარ ქვას და გაიტანს, აგერ კლდის ნაპირს ჩამოლენწავს და მტვერად აქცევს, იკვრის ბურთსავით და თავ-დაღმა გამომეტებით ეშვება. შიგ-კი უუტკბილესი კალმახი სცხოვრობს. ჰავა ამ ოთხს თვეში ზომიერია: სიცივე არ იცის, გვალვა-კი ნაკლები მოვლენაა. სვანეთში ნიადაგი მიწისა ბევრგვარია და საზოგადოთ-კი ნოყიერი.

მღვდ. ი. მარტიანი.

(შემდეგი იქნება).

ისტორიული და გეოგრაფიული აღწერა კლარჯეთ-მესხეთისა *)

მაგრამ ჩვენდა საუბედუროთ, ჩვენი აღორძინებული მდგომარეობა დიდხანს არ იქმნა, ასეთის ბედნიერებით ჩვენ დიდხანს არ დავრჩით. ჩვენს მოსისხლე მტრებს შეშურდათ ჩვენი შინაური მშვიდობიანი მდგომარეობა, ჩვენი აყვავებული ცხოვრება, ჩვენი ვანვითარება, მწიგნობრობა, ხელოვნური მხატვრობა, ხელოსნობა, სიღარბაისლე, ერთობა და ქვეყნის სიყვარული, შურის მეოხებით დაბრმავებულმა მტრებმა დაგვიწყეს მტრობა და აქა-იქილამ ერთობის ძირის თხრა. საქართველოს ჯერეთ ისევ დიდებისა და ძლიერების სხივები ემოსა გარს, როცა ოსმალ-სპარსებმა თავის აწვევა იწყეს და საქართველოზე ჩუმ-ჩუმათ ილაშქრებდნენ. მტერი ყოველთვის პირველათ მესხეთს ეცემოდა, რადგანაც ამათ ისე არც ერთის მხრის ქართველებისა არ ეშინოდათ, როგორც კლარჯეთ-მესხეთის, მაგრამ ესენი აქ ხშირათ ვერაფერს აწყობდნენ და ძლეულნი უკან ბრუნდებოდნენ. კლარჯ-მესხნი იყვნენ მეტათ ხელ-ლონიერნი, როგორც დღეს მთიელნი, შემაერთებელნი, მხნე, ერთგულნი, ქვეყნისათვის თავ-დადებულნი. კლარჯ-მესხეთისყოველს ქართველს გულში მტკიცეთ ჰქონდა ჩანერგილი ქვეყნის ერთგულების უზომო პატივისცემა, სარწმუნოების და მამა-პაპათა ზნე-ჩვეულების მტკიცეთ შენახვა. ამ მხრის მთავარნი ჯაყუღნიც გამოჩენილნი იყვნენ სამსახურით, ესენიც დიდის ერთგულებით ემსახურებოდნენ ჩვენს სამშობლოს.

*) იხ. „მოგზაური“ 1902 წ. № 4.

ესენი საქართველოს ყველა კუთხის მთავრებს სჯობნიდნენ ერთგულებით. მინამდის ესენი ერთგულათ იყვნენ, მინამდის მტერი ვერას აკლებდა ჩვენს ქვეყანას. კლარჯეთ-მესხეთი ყოველთვის უვნებლათ შთებოდა და ამის მეოხებით მთელი საქართველოც. როცა ამათ სამშობლო ქვეყნის ერთგულ სამსახურს პირი არიდეს და უკუღმა დაიწყეს ტრიალი, მის შემდეგ საქართველოს საქმეც უკუღმა გადატრიალდა და საქართველოზე თავისუფლათ იწყეს ჩვენმა მტრებმა თარიშობა-ნადირობა. შინაურ უთანხმოების მეოხებით მტერმა დაიჭირა კლარჯეთ-მესხეთი და მასაც იგივე დღე დააყენეს, რაც ოდესმე დევნილს და ბედკრულს არმენიას. სხვის უღლის ქვეშ შესვლის შემდეგ კლარჯეთ-მესხეთში დაეცა ყველა ის სანაქებო მხარეები, რაც აქ ძველის-ძველათ აღორძინებულნი იყვნენ და აყვავებულიყვნენ ჩვენის ძველის-ძველ დაბრძნილ და ხელოვან მამა-პაპათა მეოხებით.

ასე და ამ გვარათ ამოდებია ვრცელს მხარეში, როგორიც არის კლარჯეთ-მესხეთი, სადაც ქართველის ერის სახელი ერთ დროს ძალოვნების არსებობით და დიდებით გაისმოდა, სადაც ქართველთ პირველათ შეიწყნარეს მაცხოვრის სიტყვა, სადაც პირველათ აღორძინდა ხელოსნობა, ხელოვნება, ტაძრების კეთება, მწიგნობრობა და სხვანი, დღეს იქ ამაგების აღარაფერია, ყველაფერი აღმოიფხვრა, მოისპო და მით ფუქათ იქცა მრავალ ძველ დაბრძნილ ქართველთ მწიგნობართა, მთარგმნელთა და მეფეთა შრომაც. უბრალოთ დაიკარგა ქართველთ პირველ საუკუნოების მქადაგებელთა სიტყვანი, სრულიად მოიხოცა აქ ამათი სწავლა-მოძღვრების გრძნობები, მოისპო ყველა ის ნაშთები და ძეგლები, რაც ოდესმე კლარჯ-მესხელთ დიქთა მამულიშვილთა და მწერლათ მეოხებით აღორძინებულა. ეს მხარე ძველათ აკვანი იყო ჩვენის მწერლებისა, დღეს კი ეს აკვანი მთლათ დამსხვრეულია, იგი იყო მანათობელი კერა და ამ კერის გარშემო ახსდნენ და მოღვაწეობდნენ ქართველთ მთარგმნელი მამანი და ბრძენი

მწერლები. დღეს ეს კერაც გამქრალია და ცარიელს ნაცარს-
 ლა წარმოადგენს. იგი იყო ტაძარი დავითიანთა, სადაც მუდ-
 მივ უქრობელი ლამპარი ენთო, სადაც ოთხსავე კუთხივ გა-
 ლობის ხმა გაისმოდა, სადაც დღე-ღამ ბარისა და ნიჩბის
 ცემა ისმოდა და სადაც ყოველი დაბა, სოფელი, გზა-კვალი
 და ტაძრები დიდის დიდებით შენდებოდნენ. დღეს აქ ამაების
 აღარაფერია დაშენილი, ლამპარიც გამქრალია და ყოველნაირი
 გამაცოცხლებელი საქმიანობის ხმაურობაც აღარ ისმის, ყველ-
 გან სიმკვდრე-სიჩუმე სუფევს. მთელს კლარჯეთ-მესხეთს შავები
 აცვია და მგლოვიარებს მწარეთ. მასთან უნდა იმგლოვიაროს
 ქართველობამაც, რომ ამ მხრის ყველა საუკეთესო მწიგნო-
 ბართ შრომანი დაკარგულ და ფერფლათ იქმნა ქცეული,
 მთლათ მოიხპო ამთგან ნაწერი წიგნები. ოსმალთ მეოხებით
 დამწვარ-დადაგულ იქმნა მრავალი ძველი იშვიათი სიგელ-
 გუჯრები, მათ წერაქვის და სატეხის მეოხებით დამტვრეულ
 იქმნა მრავალი ეკლესიების ძველი წარწერები და ამით მო-
 ისპო მთლათ ჩვენთა ძველთა დიდთა მწიგნობართა ცხოვრე-
 ბის ცნობებიც.

უბრალოთ დაიკარგა ბაგრატ მესამის მეცადინეობა,
 შრომა და ამაგი, უბრალოთ დაიკარგა დიდებულის ბაგრატ
 მეოთხის ღვაწლი, ამისი თავ-გადადებული შრომა, ამისი
 მუდმივი ერთგულება, ამისი ნატვრა—საქართველოს ბედნიე-
 რების შესახებ, ამისი ოსტატური პოლიტიკა საბერძნეთთან,
 რის მეოხებითაც დააწინაურა საქართველო, რის მეოხებითაც ამ
 დიდებულმა გვამმა დიდებულ და უკვდავი ჰყო თავისი სახელი.
 ამის დროს აღორძინებულ ქართველთ წარმატების საქმეებს
 რიცხვი არა აქვს, ნამეტურ მონასტერ-ეკლესიების შენებას.
 მაგრამ დღეს აქ ბაგრატის ბევრი აღარაფერია დაშენილი,
 ყველაფერი ფუჭათ არის ქცეული. ასევე გაუქმდა დიდებული
 დავით აღმაშენებლის შრომა, რომელმაც კლარჯ-მესხეთს მეტათ
 დიდი ღვაწლი დასდო, განამაგრა აქ ყველაფერი, განამდიდ-
 რა ტაძრებით და სასწავლებლებით, შეაჩვია ხალხი მხნეობას და

გმირობას და მით აღიდა თვისი სახელოვანი და დიდებული სახელიც, მაგრამ დღეს ამ დიდებულ მეფის ხსენებაც აღარა-
 ენ იცის. ასევე დაიკარგა დიმიტრი მეფის და გიორგი III-ის
 შრომა და ამაგი და ნამეტურ სახელოვანი თამარ დედოფლის
 შრომა და ღვაწლი. ამ პირს კლარჯეთ-მესხეთზე იმდენი შრომა
 და ღვაწლი აქვს დადებული, იმდენი ამაგი და სიკეთე, რომ მას
 შემდეგ შეიდასი წლის განმავლობაშიაც აქ არ დაპვიწყებიათ
 მისი სახელი, სამასი წელიწადია რაც კლარჯეთ-მესხეთი ოსმალთ
 დაიპყრეს და ამ დაპყრობით აქ ყველაფერი მოსპვს ქართვე-
 ლებისა, მოსპვს სარწმუნოება, ზნე, ჩვეულება და ბევრს
 ადგილებში ქართული ენაც-კი, მაგრამ თამარის დიდებული
 სახელი და ხსოვნა-კი ვერც ერთ გაფანატიკებულის მაჰმადი-
 ანის გულში ვერ გააქრეს და ვერ მოსპვს. ასევე უბრალოთ
 დაიკარგა გიორგი ბრწყინვალის შრომა და მრავალთა ერთ-
 გულთა ქართველთა ათაბაგთა, რომელნიც კლარჯეთ-მესხეთის-
 თვის დაუცხრომლათ შრომაობდნენ და მოღვაწეობდნენ. მაგრამ
 რომელ ერთნი მოვთვალოთ აქ, რომლებიც ამ მხრის სასარ-
 გებლოთ და ასამაღლებლათ მოღვაწეობდნენ.

ნეტავ რას იტყოდნენ გიორგი მთაწმინდელი, იოანე
 პეტრიწი, შოთა რუსთაველი, იოანე შავთელი და სხვა დი-
 დებულნი პირნი, რომ ამათ ნახონ თავიანთი სამშობლო და
 მასში მიწასთან ასე გასწორებული ქართველობა. დღეს აქ
 ხალხი დაქვეითებულია სასტიკათ, ესენი ძველებურათ აღარც
 ქართველობენ, აღარც ქართველებისთვის გული შესტკივათ,
 აღარც მწიგნობრობას მისდევენ, აღარც სწავლა-განათლებას,
 აღარც მეურნეობას, მევენახეობას, ხელოსნობას, ხელოვნურს
 მხატვრობას და ბევრს კიდევ სხვა სანაქებო რამეებს. ესენი
 დღეს სულ სხვაფერ არიან შეცვლილნი. თავიანთ თავებს
 თათრად აღიარებენ, უარს ჰყოფენ თავიანთ შთამომავლობას,
 ენას, მით არღვევენ წმინდა გრძნობა-ჰეშმარტებას და მეც-
 ნიერულს შეხედულებასაც. ყველა ეს უბედურება მოხდა და
 გვეწვია ჩვენ ერთის მოღალატის გამცემის პირისაგან, რომ-

ლის გვარი, ჩვენ უკვე ვახსენეთ და რომელ გვარის წევრებ-
თაგან წინა დროებებში ბევრი შესანიშნავი მამულისშვილებ-
ბიც გამოსულან, რომელთაც დიდის შრომით უმსახურნიათ
კლარჯეთ-მესხეთისთვის და უკანასკნელ გამოვიდნენ ისეთნიც,
რომელთ მეოხებითაც სულ ფუჭათ და ნაცრათ იქცა მათ
მამა-პაპათა-მიერ დაწყობილი სალაღადებელი საქმენი. ესენი
იყვნენ აქაურნი ათაბაგნი—ჯაყელნი.

ათაბაგთა გვარის ცნობები საქართველოში ბაგრატ მე-
სამის მეფობაში სჩანს. მაგალითად, ბეშკენ ჯაყელი, კაცი
დიდათ ერთგული ბაგრატისა და საქართველოს ძლიერებისა.
ამათი გვარი ჯაყელი წარმომდგარი უნდა იყოს ხეობის სახელ
ჯაყიდანა, რომელი ხეობაც ყარსსა, არტაანსა და ზეგანს შუა
მდებარეობდა ძველათ და ეწოდებოდა ჯაყის-ხეობა. დღეს ამ
ხეობას და ადგილებს ოსმალთაგან ჯაყისმანი ეწოდება. ძველს
წერილებში-კი ჯაყია მოხსენებული და ჯაყის-ციხე. დღეს ჯა-
ყის ხეობის ქართველობა მთლათ გამაჰმადიანებულია და ქარ-
თველებისა აქ ყველაფერი მოსპობილი. ბევრს საქველთაც
მიაჩნიათ ის, რომ ვითომც ჯაყისმანი ქართულია, ოსმალური
ჰგონიათ, თვით ათაბაგებიც ასევე ფიქრობენ. დავით აღმა-
შენებლის დროს სჩანს ათაბაგი განძისა და რანისა და თა-
მარ მეფის დროს კი იწყება ბრწყინვალე ხანა ამათი. ესენი
გამოდინ საქართველოს სამეფო ასპარეზზე და ბრწყინვალეთ
იწყებენ სამსახურს. ამ დროს საქართველო ერთი ძლიერი
სამეფო იყო, მას ერთი მეფე ჰყავდა, ერთი მთავრობა და
ერთობა, არსად გაძლიერებული მთავარი, არსად გაღაღებუ-
ლი თავადისა და აზნაურის ქაქანებაც არ იყო, ყველა მეფეს
ემორჩილებოდა. ამ დროებაში ჯაყელის გვარის წევრებმა
ისე ისახელეს, ისე დაიმსახურეს პატივი მეფისა და ქვეყნის
წინაშე ერთგულებით და სამსახურით, რომ მეფემ ესენი
საქართველოში ყველა თავადისშვილებზე მაღლა დააყენა და
ჯეროვანი პატივი მისცა. ამ პირების საქმე ისე მოიმართა, რომ
მაღე ესენი განაგებდნენ მთელის კლარჯეთ-მესხეთის საქმეებს.

აქ არ შეიძლება რამდენიმე სიტყვით არ მოვიხსენოთ ის, თუ რას ნიშნავს ათაბაგი. ბ. ნ. ხიზანაშვილი თავის საფუძვლიანს გამოკვლევაში სწერს, რომ ათაბაგობა „მამა-მძუძუებს“ ნიშნავს, ე. ი. აღმზრდელობას. ესენი აღზრდილდნენ მეფეთა ვაჟისშვილებსაო. პირველ საუკუნოებში ათაბაგებს მამა-მძუძუ ეწოდებოდათ და XII საუკუნის შემდეგ კი ათაბაგი დაერქვაო. თათრულათ „ათ“ ცხენს ჰქვიან და „ბეგ“ უფროსს, ჩვენის ფიქრით „ათა-ბეგ“ ქართულათ ნიშნავს ცხენთა მეუფროსეს და ამას ყოველი თათარიც იტყვის. ათაბაგს ჩაზრუნადეც მოიხსენიებს*), ამის მოხსენებიდამ სჩანს, რომ მის დროს ახალად უნდა ყოფილიყო ეს სიტყვა საქართველოში შემოსული. არჩილ მეფეც ასე იხსენიებს ათაბაგობას:

„მე მის სახელსა არ ღირს ვარ, პატივ მეც ათაბაგობით, აქ არ ყოფილა, მაგრამე სულთანს ჰყავს გამზრდელ მამობით“ (**).

ეს ცნობები უეჭვოთ აქეშმარიტებენ ბ. ნ. ხიზანაშვილის ცნობებს. მოგვითხრობენ, რომ ათაბაგი იქამდის იყო წინ წასული და ამალღებული, რომ აღრე სამეფო სპასალარი სპასალარად კი არ იწოდებოდა, არამედ ათაბაგათაო. ეს აზრი დ. ბაქრაძემ ცოტა საეჭვოთ მიიღო. მან გვარიანი საზღვარი დასდო ამ ორს სახელს შუა. „ქართლის ცხოვრების“ სიტყვით „იყო ათაბაგობა უმეტეს სხვათა ერისთავთა განდიდებულ, ავავ, რომელი სპასალარისაგან ათაბაგი იქმნა“. ასევე ვხედავთ, რომ გიორგი ბრწყინვალემ სარგის ჯაყელს ათაბაგობა და ამირ-სპასალარობა მისცა. კარგათ სჩანს, რომ ათაბაგი ერთსა და იმავე დროს გაიგე იყო კლარჯეთისა და სპასალარი მთელის საქართველოს სამეფოსა. ნ. ხიზანაშვილის მოწმობით ათაბაგობა საქართველოში ვითომც სელჯუ-

*) ჩაზრუნადის ზემა, 1882 წ. ტფილისი.

***) არჩილიანი, 1888 წ. ქუთაისი.

კების მიბაძვით შემოულიათ. ვიდრე საქართველოს ერთი მეფე ჰყავდა, მინამდის ათაბაგნი საქართველოს მეფის ბრძანების და გამგეობის ქვეშ იყვნენ, ხოლო როცა ჩვენდა საუბედუროთ საქართველო სამსამეფოდ გაიყო და ხუთ სამთავროთ, მაშინ ერთ უპირველეს სამთავროთ კლარჯეთ-მესხეთი იქმნა ცნობილი და ამის მთავრათ ათაბაგნი ჯაყელნი, რაისა გამოხსენებული მხარე საბერძნეთის და არმენიის საზღვრებამდე სამცხე-საათაბაგოთ იქმნა წოდებული. საათაბაგოს საქმე შემდეგ ისე წავიდა და ათაბაგნი ისე მოსცილდნენ მეფეს, რომ ესენი სრულიად აღარ ემორჩილებოდნენ მას, ესენი მეფის მსგავსადაც ეკურთხებოდნენ და ისე მიიღებდნენ ათაბაგობას. საათაბაგო საბატონიშვილო სამთავროს წარმოადგენდა. იგი ყველა სამთავროებზე მალლა იდგა, ყოველი კითხვა პირველათ ათაბაგთ ეკითხებოდათ. ყველაფერში პირველნი ესენი იყვნენ და მართლაც პირველს დროებში ესენი რიგიანათაც მოქმედებდნენ. ამათ ბევრი რამ შეჰმატეს განცალკევებულს საათაბაგოს, ბევრს ალაგას ბევრი ციხე-სიმაგრეები ააგეს და გზები მომართეს მტრის დასახვედრათ. ამ გამოჩენილი გვარის წევრთაგან ბევრი შესანიშნავი გმირები გამოვიდნენ და გმირებთა შორის ბრძენი და მწიგნობარი კაცებიც, თვით კანონმდებელიც. ამათ მყოფობასთან და მოქმედებასთან მჭიდროთ არის შეკავშირებული მთელი საათაბაგოს ისტორია.

პირველ ხანებში სამცხის ათაბაგნი ძრიელ ერთგულათ ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას, საქართველოს მეფეს ძრიელ ერთგულათ ემორჩილებოდნენ და მსახურებდნენ, მაგრამ რაც ხანი გადიოდა, მით ათაბაგთა ლალი კონება უფრო ლოდებოდა და ამის მეოხებით მათში იზადებოდა კაცის შურის მეძიებელი აზრები და მტრობა. ერთ მცირე რამ წყენის გამო ესენი გონებისაგან იკარგებოდნენ, მტერობით აღარ იცოდნენ რა ექმნათ, რა მოეხერხებინათ. ერთ უბრალო რამე წყენას არავის დაუთომბდნენ, მეფის ბრძანების აღსრულებას ზურგს უჩვენებდნენ. ჩვენც ისეთივე შეფენი და მზა-

ნებელნი ვართ, როგორც თქვენაო. ამაების მეოხებით ქართველთ დიდებულთა შორის დამკვიდრდა ერთმანერთის მტრობა, ლალატი, უთანხმოება და უკანასკნელ ერთმანერთის ქრეტა-წყვეტა უკანონაო. ამან დაღუბა საქართველო, ამან დადაგა საქართველო, ამან აწამა წამებული და ტანჯული ქართველობა და ამანვე დაუგდო ქართველობას შემდეგშია ცანჯვა-წვალება. ჯაყელნი, როგორათაც ერთგულებით აღმოსჩნდნენ პირველ ხანებში და საქართველოსაც ერთგულათ ემსახურებოდნენ, ისევე შემდეგ დროებშია პირველათ ამათ უღალატეს საქართველოს, პირველათ ესენი აღმოსჩნდნენ ქართველთ მტრათა, პირველათ ამათ ჰყვეს ქართველობაზე უარი, პირველათ ესენი განუდგნენ მეფეს, ქვეყანას, ერს და ერთობას, დროის მეოხებით უარ-ჰყვეს თვით სჯულიც, სამშობლო ენა და მწიგნობრობაც. პირველად ამათ იწყეს ქართველ გვარის წინაშე წინააღმდეგობით ლალატი და მტრობა, ესენი დროის ამყოლნი გარდაიქცნენ თურმე. ვიდრე საქართველო ძლიერი იყო, მინამ ქართველთა მომხრენი იყვნენ და როცა კი ამათ ქართველებს უძღურება შეამცნიეს და სხვათა გაძლიერება, მაშინ ამათ სხვებს დაუკრეს თავი და დემორჩილნენ დიდის სიმდაბლით და თავის მოკატუნებით. ეს სენი ჩვენს კეთილშობილებს დღევანდლამდე შერჩათ და ესენი გაყიდულ არიან ძვიანთის წოდების წარმომადგენლობის მეოხებით. გავანებოთ ამაზე საუბარს თავი, რომ მკითხველის გული უფრო სამწუხარო ცნობებით არ აღვაფსოთ და ახლა შევეხოთ კლარჯეთ-მესხეთს და მის წარმომადგენთ ათაბაგთა გვართა წევრთა ცნობებსა.

საქართველოს და სომხეთის ისტორიულ წყაროების ჩვენებით ჯაყელის გვარი ერთობ ძველის დროიდგან ჩჩანს საქართველოში. მოგვითხრობენ, რომ მესროპმა სომხურ ანბანის შედგენის შემდეგ ქართულ ანბანის შედგენის საქმეს მოჰკიდა ხელიო და მან ქართველის მსწავლულის ჯაყელის დახმარებით შეადგინა ქართული ანბანიო. თუმცა ეს ცნობა ჩვენ

უმნიშვნელოთ მიგვაჩნია და ქართული ანბანის შედგენის საქმე მესროპზე ბევრათ უწინარეს ფარნავაზ მეფეს ეკუთვნის, მაგრამ ჩვენ ეს აქ მხოლოდ მიტომ მოვიხსენეთ, რომ ამ ცნობაში ჯაყელთა გვარი მოიხსენება. ასე და ამ გვართ სჩანს, რომ ჯაყელთა გვარი საქართველოში ერთ უძველეს გვართ უნდა ითვლებოდეს. შემდეგ ამ მსწავლულ ჯაყელისა პირველ სახელოვან ათაბაგს ჩვენ ვხედავთ სარგის ჯაყელს, XII საუკუნეში, რომელიც თამარ მეფის თანამედროვე პირათ ირიცხება. თამარის შემდეგაც იგი ერთობ კარგა ხანს სჩანს სამეფო ასპარეზზე და „ქარდლის ცხოვრების“ ჩვენებით ეს პირი კვდება 1286 წ.! ჩვენის ფიქრით 1280 წ. უნდა შეინაცვლოს 1196 წელზე, ან 1206 წ. თორემ ზემოხსენებული რიცხვი ჩვენ შეცდომათ მიგვაჩნია, რადგანაც სარგის ათაბაგის ასეთი გძელი სიცოცხლე საეჭვოა და მასთანვე საკვირველიც, რომ კაცი სამეფო ასპარეზზე თამარ მეფის მეფობიდან მოყოლებული 1285 წ. სიცოცხლობდეს. გარდა ამისა ჩვენს ისტორიაში ერთობ არეულია სარგის ჯაყელის მოღვაწეობის ცნობები და ხშირად სარგის ჯაყელის ცნობებს სარგის მხარგრძელის მოღვაწეობის ცნობებში ჰრევენ. ჩვენის ფიქრით სარგის თმოგველი უნდა იყოს სარგის ჯაყელი, დამწერი „დილარიანისა“, რომელსაც შოთა რუსთაველიც მოიხსენებს. როგორც მოგვითხრობენ სარგისი საქმარისად განსწავლული კაცი ყოფილა, მკოდნე ბევრის სხვა-და-სხვა ენებისა. ამას დიდი სამსახური მიუძღვის საქართველოზე და ნამეტურ სამცხე-საათაბაგოს წინაშე, რადგანაც ბაგრატიონები თვის გაძლიერების შემდეგ უმეტეს ნაწილს აღმოსავლეთს საქართველოს აქცევდნენ ყურადღებას და დასავლეთი საქართველო კი ისე დასტოვეს, რადგანაც ეს მათ უფრო წინეთ აალორძინეს. ამიტომ ამათ მაგერ სამცხეს ჯაყელებმა დაუწყეს მფარველობა. სარგის ათაბაგის სიკვდილის შემდეგ ათაბაგათ იქმნა ბექა, ძე სარგის ათაბაგისა. მამასავით ესეც განაგებდა ქვეყანას, უნებლათ ჰპატრონობდა მას და გარდაი-

ცვალა 1308 წ. ათაბაგათ ამის შემდეგ იქმნა იოვანე მეორე, კაცი მამის კვალათვე ბრძენი და საქმის კარგი მცოდნე. ეს პირი რუსუდან დედოფალსაც მოესწრა და მისგან ვაგზავნილ იქმნა რომში პაპი ონორი III-ესთან, შესახებ საქართველოს სამეფოს საქმეების, ნამეტურ ქართველებისაგან ჯვაროსანთ ომში მონაწილეობის მიღების და საქართველოში კათოლიკე სარწმუნოების გავრცელების. მაგრამ ვერც ამან და ვერც სხვათა იმ დროის დიდებულთა ქართველთა ვერა ჰქმნეს-რა და საქართველოს თავის მომავალი უბედურება ვერ ააცილეს თავიდამა, რადგანაც საქართველოს ბედმა მოუვლინა ისეთი პირნი, როგორიც იყვნენ რუსუდან დედოფალი და ლაშა გიორგი. იოანეს გადარცვალების შემდეგ ათაბაგათ იქმნა აღბულა. მეფის გიორგის ბრძანებით 1391 წ. ეს პირიც საქართველოს ერთგულ პირათ სჩანს საქართველოს ისტორიაში. ამან დიდათ სახელოვან ჰყო თავისი სახელი, ამის ქალზე იქორწინა ბაგრატ ბატონიშვილმა, შემდეგ მეფემ საქართველოსამ. ამ შემთხვევამ დიდი ერთობა ჩამოაგდო მეფესა, მთავარსა და ორსავ კუთხის მხრის ერში, მაგრამ ჩვენდა საუბედუროთ ჩვენში მოიძებნებოდნენ თითო-ოროლო ისეთი პირნიც, რომლებიც ამ ერთობას ძირს უთხრიდნენ ხოლმე. ეს სენი საქართველოს ერს XIII საუკ. შემდეგ რბილსა და ძვალში გაუჯდა და ამანვე დაღუბა ჩვენი სამშობლო ქვეყანა. ამას ის მაგალითიც ამტკიცებს, რომ ოდესაც ბაგრატი ერთობას მეცადინეობდა და ამან შორეულის სამცხის მთავრის ქალი შეირთო, ამ დროს ამას აუჯანყდნენ მეგრელ-სვან-აფხაზნი, ესენი დაეცნენ იმერეთს და ქუთაისი დასწვეს, მაგრამ ბაგრატმა სძლია ესენი და ყოველისფერი დააწყნარა. ამ შინაურ არევ-დარევის დროს ოსმალნი სამცხეს დაეცნენ და მთლათ მოაოხრეს, აქედამ ესენი ქუთაისზე წავიდნენ, აიღეს დამწვარ-დადაგული ქუთაისი და ამის შემდეგ გელათს მისცეს ცეცხლი და გადასწვეს. ამ დროს იმერთ დიდი გმირობა გამოიჩინეს, ამათ მთლათ გარეკეს აქედამ ოსმალნი, გადარეკეს სამცხეში და

სამცხიდამ საზღვარს გაიყვანეს. ეს მაგალითი და ოსმალთ
თავ-დასხმა ქართველებისთვის დიდს სახელმძღვანელოთ უნდა
დაშთენილიყო და მას შემდეგ ქართველნი მეტათ მტკიცე
ერთობით უნდა შეკავშირებულიყვნენ, ერთმანერთზე გული და
გონება უნდა დაეწმინდათ და ერთობაზე საერთო მეცადინეობას
უნდა მისცემოდნენ, მაგრამ არ განვლო დიდმა ხანმა, რომ
საქართველოს მოევლინა საერთო უბედურების რისხვა და ამ
რისხვამ შემუსრა იგი. ეს რისხვა იყო თემურ-ლენგის მოვლენა
და მისგან აღმოსავლეთის ქვეყნების დაპყრობა 1377 წ. ამ
დაგეშილ მტრის მოვლენამ უპირველესად სამცხე-საათაბაგო
შემუსრა და დააქცივ-დაანგრია, რადგანაც საქართველოს
უმთავრეს ძალათ ეს ადგილები მიაჩნდათ. ექვსჯერ დაეცნენ
ესენი საქართველოს და ექვსჯერვე პირველათ სამცხეს ეცნენ,
რადგანაც იმათ აქ ეგულეობდათ ქართველთა გამოჩენილი
სპა-ჯარი. ეს ასეც იყო და საქართველოსთვის იმდენი გამო-
ჩენილი მეომარი გმირები არც ერთ საქართველოს კუთხეს არ
მოუტია, რამდენიც სამცხეში აღმობრწყინდებოდნენ ხოლმე.
ამ თავზარ დაცემის და საერთო რისხვის მოვლენის დროს
დიდის გმირობით ბრძოდა ბაგრატ მეექვსე ბაგრატოვანი,
რასა გამო იგიც დიდ ბაგრატად იქმნა წოდებული, როგორც
XI საუკ. ბაგრატ მეოთხე. რამდენიმე ხნის შემდეგ სოფლის
საქმეებისაგან დაღლილი ათაბაგი გარდაიცვალა და ათაბაგათ
იქმნა ბექა მეორე. ბექას გამთავრებაც გიორგი მეფის ბრძა-
ნებით მოხდა. ამ დროებისთვის მთლათ საქართველოსთვის და
ნამეტურ აქარისთვის დიდ საჭიროებას წარმოადგენდა რიგია-
ნი პირების ყოლა და საქმის გამაგრება, მაგრამ სამცხე-საა-
თაბაგოს უცბათ მოევლინა ოსმალი, ამათ გამართეს ომი და
ომში მოიკლა მეფე გიორგი 1407 წ. რამაც თავზარი დასცა
ქართველთ. ამის შემდეგ მეფეთ იქმნა მეფის ძმა კონსტან-
ტინე. მეფე კონსტანტინე ოსმალთ წინააღმდეგ დიდის გმი-
რობით აღმხედრდა, მაგრამ არ გავიდა დიდი ხანი, რომ 1414
წ. ოსმალებმა სამცხის ომში ეს მეფეც მოკლეს. გამეფდა

ალექსანდრე, გიორგი მეფის ძე. ამ დროს ათაბაგათ იოანე იყო. ალექსანდრე მეფე რომ გამეფდა 1414—1441, ამის კურთხევაზე იოანე ათაბაგი არ დაესწრო, ესეთი საქციელი ათაბაგისა მეფეს ძრიელ ეწყინა და ამიტომ ამას პასუხი მოსთხოვა. მალე მეფემ ათაბაგს საქართველოსაგან განდგომილება შეამცნია, რადგანაც ოსმალთ ამ დროს თავიანთი ძალა გაავრცელეს დასავლეთ საქართველოზე და ათაბაგსაც სხვადასხვა საჩუქრებით ახარებდნენ. ალექსანდრე მეფე წავიდა სამცხეში, ათაბაგი დაიმორჩილა და თანამდებობიდანაც გადააყენა ორჯულობისათვის. უკანასკნელ ამან შეინანა ცოდვები და მეფეს პატიობა სთხოვა. მეფემ აპატივა, ისევ მიუბოძა ათაბაგობა და თვით კი ტფილისში წამოვიდა. ეს იყო პირველი მაგალითი, რომ ათაბაგის ღალატი საქვეყნოთ გამოჩნდა. ალექსანდრე მეფე მესხეთს კი ამაგრებდა და აშოშმინებდა და მთელს საქართველოს კი ანაწილებდა და თავის შვილებს უყოფდა. ეს მეფე მოხუცებაში ბერათ შესდგა, სახელა თ იოანესე უწოდეს და მცხეთას დამკვიდრდა და აქვე დასაფლავდა. იოანე ათაბაგის შემდეგ ათაბაგათ იქმნა ძე ამისი აღბუღა. ამ დროს მთელს დასავლეთ საქართველოში ანუ კლარჯეთ-მესხეთში ყველგან ქართული ენა სუფევდა სახმარებლათ. ქართველთა ძველი ეკლესიები ამ დროადის შეურყეველათ იდგნენ და ყველგან წირვა-ლოცვა სრულდებოდა. აღბუღ ათაბაგს ჩვენი ისტორია მეტათ ბრძენ კაცათ სახავს და ქვეყნის ერთგულათ, მაგრამ შინაურ არეულ გარემოების მეოხებით ჩვენ ვხედავთ, რომ ამ ათაბაგსაც მტრობს და ებრძვის ს ყვარყვარე ათაბაგი, თავის სახლის და გვარის შვილი და ყვარყვარე იმარჯვებს 1447 წ. ყოველ ასეთ შინაურს ამბოხებას ჩვენ როგორც იქმნებოდა ავიტანდით, რადგანაც ხშირათ უმიზეზოთ წაჩხუბებულნი მალეც დაეშოშმინდებოდით ხოლმე, მაგრამ რაკი 1452 წ. ოსმალთ სტამბოლი აიღეს და ძველი საბერძნეთი მოსპეს, ამის შემდეგ ჩვენც დაგვატყდა მათი უბედურება და ყოველ ნაირს უძლურებას და აოხრებას მივეციით

ოსმალთა გაძლიერების გამო აყელყელავებულთ მტერთ ქართველთა მეოხებითვე 1463 წ. მეფე გიორგი სძლიეს, ქართლი და მესხეთი და მეფის საგანძური მოაოხრეს, ათაბაგმა მეფეს მტერობა ჰყო, ამან გაიმარჯვა, თვით გაათაბაგდა, დაიამა გული და ძმის სისხლში იბანა ხელი. მტერობას ისე ჰქონდა ამის გულში ფესვი გამდგარი, რომ ამ ბოროტ მტერს ის გარემოებაც ახარებდა და ამაგრებდა, რომ 1472 წ. უზუნ-ჰასანმა საბერძნეთი სრულიად აიკლო და მერე ეს საქართველოს მოადგებოდა, რაც უფრო დაეხმარებოდა ამის ბოროტებას. მიტომ შეება გიორგი მეფეს ფანავარზე 1465 წ. ქართველმა სძლია ქართველს, შურმა სძლია კეთილს, თვით მეფეც ტყვეთ იპყრა და პატიმარ ჰყო თავის სამარცხვინოთ და ქართველთა საენოთ და საღაღატოთ. ამ დროს ოსმალნი ტრაპიზონს მოახლოვდნენ. მალე ტრაპიზონი აიღეს და აიკლეს. აქ ამ დროს იყო ქართველთ მცხოვრებთ რიცხვი 500 კომლზე მეტი, ამათ აქ ეკლესია და სასწავლებელი ჰქონდათ, ესენი მთლათ მოსპეს. დღევანდლამდე ტრაპიზონში ქართველთა კერის ყოფნის ნიშნათ დაშთენილია ერთი ეკლესია, რომლის ქვებს ქართული წარწერებიც აქვს. გარდა ამისა ტრაპიზონში ძველათ ქართველთა ებრაელნიც ხშირათ დადიოდნენ, ამათ ვაჭრობა ჰქონდათ გამართული, საქართველოს უბედურების შემდეგ ბევრნი ქართველ ებრაელ ვაჭართაგანი იქვე ტრაპიზონში შთებოდნენ და აღებ-მიცემობდნენ, შვეწროების გამო საქართველოში აღარ ბრუნდებოდნენ. ამ ქართველთა ურიებმა ტრაპიზონის მხარეში შეურყვევლათ შეინახეს ქართული ენა, დღევანდლამდე ესენი ქართულს ენაზე ლაპარაკობენ. 400 წელიწადია რაც ჩვენგან მოსწყდნენ *), ნამდვილ ქართველთ კი დაკარგეს თავიანთი ენა მაჰმადიანობის მეოხებით და ამათ შეინახეს. ტრაპიზონის აღების შემდეგ ოსმალთ ნელ-ნელა იწყეს საქართველოსკენ

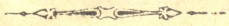
*) ახ. ჩუმა წერაღი „ქართველი ებრაელნი“.

წამოსვლა და ნადირობა, მაგრამ ესენი ვერას აწყობდნენ, რადგანაც კლარჯ-მესხნი საოცარის გმირობით ხვდებოდნენ და გმირულათ ებრძოდნენ ოსმალთ და უკანვე აბრუნებდნენ. ოსმალნი დიდათ ჰკვირდებოდნენ ამ მთის ხალხის ასეთ მხნეობასა და რაინდობაზე.

მცირე ხნის შემდეგ გარდაიცვალა ყვარყვარე ათაბაგი ჯაყელი და ამის შემდეგ დაჯდა ძე მისი ბაადური. ბაადურის დროს ოსმალთ ტრაპიზონში ფესვი გაიდგეს და აქა-იქ ბერძნებსაც უწყეს გაათათრება. ოსმალთ შესყიდვით მალე გაათათრეს ბერძნები და ამ გაათათრებულითა დახმარებით დიდათ გაძლიერდნენ და განიდგეს ფესვი. ათაბაგი ყველა ამებს მზერდა და ძლიერ ეშინოდა. ეს დღე-დღე მოელოდა ოსმალთაგან კლარჯეთის წართმევას და დაპატრონებას. ამას გარდა ამ ვაჟბატონს საქართველოს მეფის რიდიც ჰქონდა და ნამეტურ იმერთ ბატონის. ფიქრობდა, რომ ოსმალთა გაძლიერებას ესენი შეიტყობენ და მაშინათვე მოვლენ და მთავრობას წამართმევენო. ეს საქართველოს მეფეს და იმერთ ბატონს განს გაუდგა, მორიდება დაიწყო მათთან და თავის ციხე-კოშკებს ამაგრებდა. ეს თავის თავზე იყო დაიმედებული და თუ საქმე გაუჭირდებოდა, მაშინ ამას ყველასთვის უნდა ეგო პასუხი. საქმემ ისე შეაშინა ეს პირი, რომ როდესაც გიორგი მეფის ძე უნდა ეკურთხებინათ მეფეთ, მაშინ ათაბაგს კურთხევაზე დასწრება სთხოვეს, მაგრამ ამან არ ისურვა კურთხევაზე დასწრება, თვით არ წავიდა და არც კლარჯეთ-მესხეთის უმაღლესი სამღვდელთაგანა გაუშო კურთხევაზე დასასწრებლად. ახლად გამეფებულმა კონსტანტინემ ათაბაგის ორგულობას ყურადღება არ მიაქცია და მალე ჰკვიანის რჩევით და საუბრით ათაბაგს დაუმტკიცა ერთობის საპირობება და სიყვარული. ათაბაგი დარწმუნდა ამაზე და მტერობას თავი გაანება. ეს გარდაიცვალა 1478 წ. ამის შემდეგ გაათაბაგდა ძე ამისი მანუჩარ პირველი.

ზ. ზ.

(შემდეგი იქნება)

მოკლე ისტორია სომხეთისა

(სენ-მარტენისა, ფრანგულიდან).

(შემდეგი *)

სომხეთის ტახტზე შემდეგ არტაშესისა ავიდა შვილი მისი ტიგრან II. ის ჯერ კიდევ ბავშვი იყო, როდესაც მამა მოუკვდა. ბერძნებისა და რომაელების მწერლების თქმით, ტიგრანი რამდენიმე ხანს ხელქვეითიც იყო პართებისა, მაგრამ მათი ბატონობა მას მალე მოუშორებია. ტიგრან II დროს სომხეთმა შესაწინევი ადგილი დაიჭირა აზიის უძლიერეს სახელმწიფოთა შორის. მან შორს გასწია თავის სამეფოს საზღვრები. ტიგრანმა, რომელსაც თან დაჰყოლოდა ზოგი ნიჭი და საკმაოდ დიდი გამბედაობა, განიზრახა დამორჩილება აზიის ყველა თემებისა. მან არ იკმარა, რომ მემკვიდრეობით მიღებულს სამეფოს ძალით შემოეერთა სირია და მრავალი სხვა კუთხეები მცირე აზიისა. მიუხედა არშაკიდების უფროს შტოს, რომელიც სპარსეთში მბრძანებლობდა. ტიგრანის გამბედაობა დაგვირგვინდა უბედნიერესი გამარჯვებით. გამარჯვებულმა ჯილდოდ მიიღო მესოპოტამია, აღიბანი, ატროპატენი და ხარისხი: „მეფეთ მეფობა“. ეს ხარისხი მას სპარსეთის მეფეებმა დაუთმეს, ძლიერ-მოსილობით თავგასულმა ტიგრანმა დაუყოვნებლივ მიიღო თვისი მფარველობის ქვეშ, რომაელებისგან დამარცხებული და დევნილი პონტოს ჰეფე მიტრიდატი, რომელმაც სთხოვა მას მფარვე-

*) იხ. „მოგზაური“, № 3.

ლობა და შემწეობა. მაგრამ ყოველი შრომა ტიგრანისა უბედუ-
რის მიტრიდატის სახსნელად უნაყოფო გამოდგა. რომაელების
იარაღმა აღგავა პირისაგან ქვეყანისა ტიგრანის ძლევა-მოსი-
ლობა. დამარცხდა ამაყი ტიგრანი და იძულებული შეიქმნა
ხელი აეღო ყველა მის-მიერ დაპყრობილ ქვეყნებზე. ახლა
იგი შეეკრა სამარცხვინო პირობით მისგან შეურაცხყოფილ
მეზობელს მეფეებს და უარ-ჰყო ბრწყინვალე ხარისხი: მეფეთ
მეფობა, რომელიც უსამართლოდ მიითვისა. ტიგრანმა დიდ-
ხანს იმეფა. მის შემდეგ გამეფდა შვილი მისი არტავაზდ.
ცნობილია, თუ როგორ შეიქნა არტავაზდი მსხვერპლი მარ-
კანტონის ვერაგობისა. მარკანტონმა ღალატით დაატყვევა
არტავაზდი, ვითომც უკანასკნელი მას სპარსელ არშაკი-
დებთან ბრძოლის დროს საკმარისი ერთგულებით არ ემსა-
ხურა. არტავაზდი მარკანტონმა წაიყვანა ალექსანდრიაში,
სადაც მას კლეოპატროს ბრძანებით თავი მოჰკვეთეს. ამის
შემდეგ სომხეთში გამეფდა შვილი კლეოპატრასი და ანტო-
ნისა ალექსანდრე, რომელიც სომხებმა ძლიერ მალე განდევ-
ნეს.

ამის შემდეგ სომხეთი წელში ევლარ გაიმართა. ტიგრა-
ნის შემდეგ სომხეთის მეფენი შეიქმნენ უბრალო სათამაშო
მათი მონათესავე პართის მეფეებისა და რომაელთა პოლი-
ტიკისა. ისინი იყვნენ ძალაუნებური მოწმე მისა, თუ როგორ
ანადგურებდა მათ საბრძანებელს მუდამ ჟამს ეს ორი მეტოქე.
მეტად ბედნიერად მიაჩნდათ თავისი თავი, თუ კი როგორმე
მოახერხებდნენ რომელიმე მეტოქის ზებუნებრივების ქვეშ
დამცირებული ტახტის შერჩენას. თვით მღებთარობა სომხე-
თისა პართთა და რომაელთ შორის, მისი შინაგანი წყობი-
ლება და განსაკუთრებული ფიზიკური აგებულება ამ ქვეყნი-
სა ხელს უშლიდნენ სომხეთის მეფეებს, შეეძინათ იმდენი
ძალა, რომ უცხოელებში მორიდება აღეძრათ თვისდამი და
ან შემოსევის დროს ჯეროვანი პასუხი გაეცათ. სომხეთის
მეფეებს ეკავათ საკმაოდ ვრცელი არე. მათთვის მთელი სომ-

ხეთის საზოლოოდ დაფლობა ყოველად შეუძლებელი იყო. სომხეთი დასერილია ღრმა ღვლეებით და მაღალი მთებით. ამ გვარად, პირველად თვით ბუნება უშლიდა ხელს ერთ მთავრობის დამყარებას და მერე კი მრავალ-რიცხვოვანი და გამძლეაზრებული დიდკაცობა. უმეტესი ნაწილი ქალაქებისა და მაზრებისა დიდკაცობის სრულს კუთვნილებას შეადგენდა. სომხეთის დიდკაცობას მეფესთან ვასსალური დამოკიდებულება ჰქონდა. ის იმდენად ემორჩილებოდა და აფასებდა მეფის უფლებას, რამდენადაც სასურველი და სასარგებლო იყო მისთვის. ის თითქმის მუდამ მზად იყო ხელი მოეწყო გარეშე მტერისთვის მამულის საწინააღმდეგოდ. დიდკაცობა საშინლად გამრავლდა სომხეთში. მეოთხე საუკუნეში ქრისტეს აქვთ სომხეთში ას-სამოცდა-ათი სამთავრო გვარი ითვლებოდა. ამათში შეძლებით ზოგიერთები თვით მეფესაც არ ჩამოუვარდებოდნენ. როდესაც ოკტავიმ დაამარცხა აქციუმის ომში მარკანტონი, სომხეთის მეფენი, არტავაზდის გვარისანი, მანამდე სპარსეთის არზაკიდებთან შეხიზნულნი, ხელახლად დაბრუნდნენ სომხეთში პართიის ჯარებით. არტაქსიამ (სომხურად არტაშეს) დაიდგა მეფის გვირგვინი. მისი მეფობა არ იყო ხანგრძლივი. აგვისტოს კეისარის ბრძანებით ტიბერიმ ჩამოართვა არტაქსიას მეფის გვირგვინი და უბოძა მის ძმას ტიგრანს. ტიგრანმა მალე უღალატა თვისს კეთილისმყოფელსა. იგი მიემხრო პართებს. რომის ჯარი გამოეღაშქრა უმადურის დასასჯელად. მოულოდნელმა სიკვდილმა იხსნა ტიგრანი აუცილებელი სასჯელისაგან. ტიგრანის შემდეგ სომხეთი ისევ შეიქმნა მსხვერპლი ათასგვარი უბედურებისა. სომხეთის ტახტზე ერთი-მეორის შემდეგ აღიოდა მთელი ბრბო არზაკიდებისა და სხვა გვარის მეფეებისა. ამ დროს სომხეთი წარმოადგენდა ბრძოლის ველს. აქ აზიაში ბატონობისათვის თავ-განწირულად ებრძოდნენ ერთმანეთს რომაელები და პართები. ყოველი გარემოება ამ ომებისა მშვენიერად აქვთ აწერილი ბერძნებისა და რომაელების მწერ-

ლებსა. განსაკუთრებით ვრცლად მოგვითხრობს მაშინდელს ამბებს თვის ისტორიაში ტაციტი. ტაციტი გვიამბობს კორბულიონის ბრწყინვალე გამარჯვებებსა, ფარსმანის, საქართველოს მეფის ძლიერებასა, მიტრიდატის, ფარსმანის ძმის, სომხეთის ტახტზე ასვლასა და მის უბედურს ბოლოსა, ფარსმანის შვილის რადამისტის ბრწყინვალე ომებსა, ნიკიერებას, შეუბრალებლობას, უბედურებათა და ბოლოს ტირიდატის, პართიის მეფის ვოლოგეზის ძმის, სომხეთში გამეფებას, რომლითაც ბოლო მოეღო სომხეთის ტანჯვასა.

მ. ჩოგვაძე.

კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილი

და მასა გვარას შტო (იხ. „მოგზაური“ 1901 წ.).

ამ შტოს (გენეალოგიის) დაბეჭდვა ჩვენ მით უფრო განვიზრახეთ, რომ იგი ერთის მხრით რთულს საგანს წარმოადგენს. ასეთის შრომის პირ-ნათლად შესრულება ქართულის ისტორიულის მწერლობის ასპარეზზედ ფრიად ძნელი გახლავთ, რადგანაც დღესაც ჩვენდა სამწუხაროდ არ გვაქვს შეკრებილი სხვა-და-სხვა ღირს-შესანიშნავი და მასთან მეტად საჭირო ისტორიული და ეტნოგრაფიული ცნობები. რაც შეეხება ჩვენის ერის რომელიმე გვარის გენეალოგიის შედგენას, ეს ხომ თითქმის შეუძლებელი საქმეა. ძნელია მეტად, რომ რომელიმე გვარის წევრთა ისტორია და გენეალოგია დაიწეროს და აინუსხოს იმ სახით და სისწორით, რომ მასში რამე ნაკლი არ იყოს. ეს არამც თუ მარტოდ ჩვენში, არამედ თვით ევროპის განათლებულს ერთა შორისაც მოხდება, სადაც მწერლობის და ისტორიის მასალები უდიდესად ბრწყინავს.

ამიტომ ნურავინ დაგვდებს ბრალს, თუ ჩვენს ისტორიულს და გენეალოგიურს შრომაში შეცდომები შეგვებაროს. ვიმედოვნებთ, რომ ყველა ეს ნაკლი შევსებული იქმნება შემდეგში, როდესაც ეს ისტორიული გამოკვლევა და გენეალოგია ცალკე წიგნათ დაისტამბება. იმედი გვაქვს, რომ ამ შტოს განსაკუთრებით ყურადღებას მიაქცევენ ისპირნი და ნათესაენი ამ გვარისა, რომელთაც უფრო დაწვრილებით იციან ცნობები და გარდმოცემანი განვლილ დროთა მცხოვრებ მამა-პაპათა შესახებ. „მოგზაურში“ დაწყობილის ჩვენის წერილის გაგრძელების ბეჭდვა მიტომ დაგვიგვიანდა, რომ მასალათა განხილვამ ბევრი მოგზაურობა მოგვთხოვა, სხვა-და-სხვა ცნობა-

თა კრება, ანუსხვა, განხილვა და შემუშავება, რაც მოკლე დროის განმავლობაში ეს ყველგან და ყველასთვის შეუძლებელია *).

ზ. ზ.

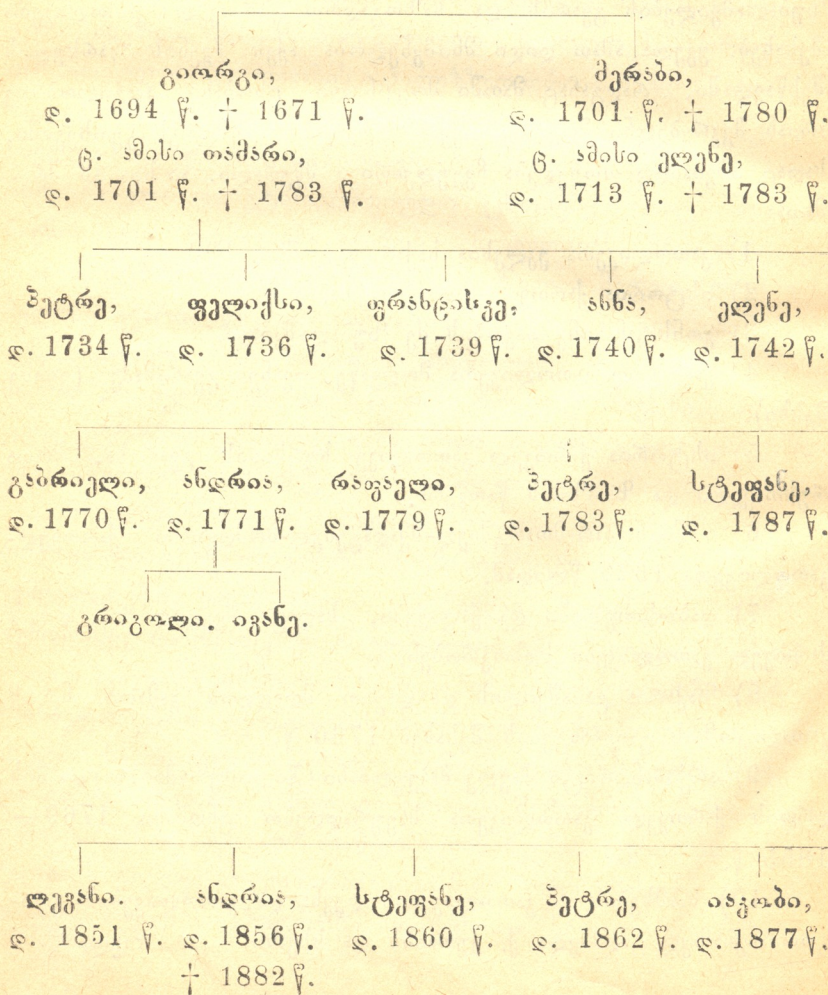
*) ჩვენ ვნახეთ ვრცელი შრომანი ბ-ნ ზ. ჭიჭინაძისი კერძო ზუბალაშვილების გვარის და საზოგადო ქართველ კათოლიკეთა შესახებ. უველა ამთ დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენის წარსულის შესწავლაში, რადგანაც მათში მოყვანილი ცნობანი ადგილობრივ არიან შეკრებილნი მთელის ჩვენის ქვეყნის უშორეს კუთხეებში, სადაც იშვიათად მოხვდება ჩვეულებრივი მწერალი. აი სია ამ შრომათა:

- 1) კათოლიკეთა ეკლესია საქარ. ვულკში (180 გ.).
- 2) ისტორია ქართველ-კათოლიკეთა.
- 3) კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილი.
- 4) ქართველ კათოლიკეთა მოღვაწე ივანე გვარამაძე (ვინმე მესხი).
- 5) ისტორია ქართველ კათოლიკე ხურსიძის გვარისა, შოთა რუსთაველი და ზარზმის წარწერა.
- 6) შვიგნობარ-მთარგმნელ-მქადაგებელ-მოძღვარნი ქართველ-კათოლიკეთა 1620 წლიდამ.
- 7) დაბა-სოფლები და ქალაქები, სადაც ძველად და დღეს ქართველ კათოლიკენი სცხოვრობენ.
- 8) ზაქარია გაბაშვილის და დავით მღვდლის კამათი ანტონ კათალიკოსის გაფრანგების შესახებ 1760 წ.
- 9) არქიმანდრიტი ზავლე შაჭუღიანი (ჭილიმუხაშვილი) და მის დროის ქართველ კათოლიკეთა საეურადღებო ცნობანი 1769—1855 წ.
- 10) სომხებისგან კათოლიკეების დევნა და კათოლიკეების გრიგორიანებაზედ გადასვლა ქ. ქუთაისს და სხვანი. რგდ.

ძთხმომავლობა კ. ი. სუბალანშვილისა.

XVII ს.

სურათი და ცოლი ამისი მარამი.

საქართველოს იმერეთის

საგარეო ურთიერთობების

ისტორიის

ივრანძე,	ივანე,	მარიაძე.
დ. 1745 წ.	დ. 1747 წ.	დ. 1750 წ.
	დ. ამისი ანნა,	+ 1802 წ.

იაკობა,	მიქელა.	გიორგი.	დავითი.
დ. 1792 წ. + 1864 წ.			
დ. ამისი ანნა, + 1864 წ.	საქარია.	სიმონი.	ანტონი.
	თომა.	იოსებო.	ნიკოლოზი.
ლეონი, დ. 1812 წ.	ალექსანდრე.	ნიკოლოზი.	ალექსანდრე.
კონსტანტინე,		ლევანი	
დ. 1829 წ. + 1901 წ.			
დ. ამისი ელისაბედი,			
დ. 1834 წ. + 1894 წ.			

იულია,	ანნა,	მარიაძე,
მეუღ. თ. თუმანოვისა,	მეუღ. ბეზირგანოვისა,	მეუღ. შუბალოვისა,
დ. 1852 წ.	დ. 1870 წ.	დ. 1874 წ.

ბიბლიოგრაფია

სალიტერატურო ქართული

(სილაგან ხუნდაძის გამოკვლევა).

ჯერჯერობით ქართული საგრამატიკო ლიტერატურა ძალიან ნაკლებ შემუშავებულია. ეს მით აიხსნება, რომ არავითარი ქართული ენის შესახები სპეციალური გამოკვლევა, არც დიალექტოლოგიური შრომა, ცნობილ გრამატიკებს გარდა, რომლებიც საზოგადოდ, როგორც გრამატიკული სქემების, ისე თერმინოლოგიის მხრით, რუსული ენიდან ქართულზე უბოდიშო თარგმანს წარმოადგენს, არ არსებობს. აქიდან აღვილი წარმოსადგენია ის ძნელი მდგომარეობა, რომელშიაც ჩაყენებულია ქართული ენის მასწავლებელი, რომელსაც არ შეუძლიან ენის ამა თუ იმ ფორმაზე სწორი წარმოდგენა იქონიოს. ამისთანა მდგომარეობაში სწორედ დაჭირების ტალკვესია ისეთი კეთილსინილისიერი შრომა, როგორიც არის ბ. ხუნდაძის სალიტერატურო ქართული. „სალიტერატურო ქართულის“ ავტორი სცდილობს შეძლებისდაგვარად გაამარტივოს და გააკეთილხმოვანოს სალიტერატურო ქართული ენა, ამისათვის გვაწოდებს საბუთებს, რომლების მიხედვით შესაძლებელი ხდება სალიტერატურო ენის გამარტივების და გაკეთილხმოვანების დაკანონიერება. სალიტერატურო ქართული თავიდან ბოლომდე სიამოვნებით იკითხება, მაგრამ ზოგჯერ გვხვდება ისეთი ადგილები, რომლებიც ფაქტების მიხედვით არ მართლდება. ამის მიზეზი ჩვენი აზრით ისიც უნდა იყოს, რომ ბ. ხუნდაძის შრომას ცალმხრივი და არა წმინდა მეცნიერული ხასიათი აქვს, ამიტომ

მე განვიზრახე გამოვესაუბრო პატივცემულ ავტორს მისი შრომის ზოგიერთი ადგილის შესახებ.

სალიტერატურო ქართულის მე-12 გვერდზე ვკითხულობთ: „არის კანონი, რომელიც გვაცნობებს, რომ მხოლოდითი რიცხვის სამ ბრუნვაში: ნათესაობითსა, მოქმედებითსა და ვნებითში და პირველი დაბოლოების (ები) მრავლობითი რიცხვის ყველა ბრუნვაში იკარგება ძირის ხმოვანები: ა, ე, ო, იმ არსებით სახელებში, რომელსაც აქვს რომელიმე ამ დაბოლოებათაგანი: ალი, ამი, ანი, არი, ელი, ემი ენი, ოლი, ომი, ონი, ორი“. იმავე გვერდზე ავტორი ასე შენიშნავს: „ზემორე ხსენებულ კანონს ემორჩილება სამ ან მეტ მარცვლოვანი სახელები“-ო.

ჩემი აზრით ეს არ არის შესაწყნარებელი: ამ კანონზე დაბოლოებას არავითარი გავლენა არა აქვს. აქ ჩვენ გვაქვს საქმე ისეთ არსის სახელებთან, რომლებიც მიმღეობისაგან არის წარმომდგარი. საზოგადოდ მიმღეობისაგან, (უმეტეს ნაწილად აწმყო დროის მესამე პირისაგან) წარმომდგარი არსის სახელი ისეთი თვისებისაა, რომ ორივე უკანასკნელი მარცვალი გახსნილი აქვს ¹⁾ და ბოლოვდება ისეთი ადვილი გამოსათქმელი და მკურავი ასოებით, როგორიცაა ლ, რ, ნ. ამის მიხედვით სულ ერთია, რა მარცვლოვანიც უნდა იყოს არსის სახელი, მაინც კარგავს. ამ ნაირად ამ კანონს ექვემდებარება ისეთი არსის სახელები, რომლებიც მიმღეობისაგან წარმომდგარან, დაუკარგავთ თავდაპირველი მნიშვნელობა და არსის სახელებად ქცეულან და ფონეტიკის მოთხოვნისამებრ შეუცვლიათ ძველი მიმღეობის სახე. ამათ მიმხრობია ის უცხო ენიდან შემოღებული არსის სახელები, რომლებსაც თავისი ფორმით მიმღეობისაგან წარმომდგარი სახელების მკაცრი ხასიათი აქვს ²⁾.

1) კურდღელი, კურ-დახურული მარცვლია, რადგან უ-ნი კ-სა და რ-ს შუას მომწვედკული, დღე კი — გახსნილი.

2) მაგრატელი, კარკიპელი და სხვ.

ამ კანონს არ ექვემდებარება ის არსის სახელები (იმათგან, რომლებსაც რომელიმე ამ დაბოლოებათაგანი აქვთ), რომლებსაც მკაცრათ დაუცავთ მიმღებობის ხასიათი, ან არა მიმღებობიანაგან შემდგარან ³⁾).

არ ემორჩილება აგრეთვე ამ კანონს ის სახელები, რომლებსაც თუმცა აქვთ ყველა ზემოხსენებული დაბოლოება, მაგრამ დაბოლოების მარცვალს წინ უძღვის იგივე თანხმოვანი, რომელიც დაბოლოებაშია, ან ფონეტიკური კანონის მოთხოვნით შეუცვლია იგი სხვა მსგავს ასოდ (ზარალი); ან და რომლებსაც დაბოლოების წინ უძღვის რომელიმე ხმოვანი. მაგალითები: მიმღებობისაგან წარმომდგარი არსის სახელები: მიმღებობა საზოგადოდ ისახებოდა მესამე პირისაგან ამნაირად: ვწერ, წერ, წერს = წერარს, ს შეიცვალა მაჩვენებელ (= ხუნდ. ჩვენებითი) „არსის ნაცვალად“. ხუნდ. ნაცვალ-სახელი ⁴⁾ ე. ი. ი-ნად და გაკეთდა წერარი = თვით მოქმედების არსის ნაცვალის მან-ის პირველი ნაწილი — მ-ანი დაერთო თავში ⁵⁾ და ამნაირად შესდგა ფორმა მწერარი = მწერალი; დედალი = დედავარ, დედაზარ, დედაარს = დედა-

³⁾ ნაკერი, ნაკერის (მკაცრად დაუცავს მიმღებობის ხასიათი; მო-თა-ლი (არა მიმღებობისაგან).

⁴⁾ ტერმინი „ნაკვალ სახელი“, როგორც უკანონოდ შედგენილი, ქართული ენისთვის შეუსაბამოა, ამიტომ შე ვხმარებ ტერმინს „არსის ნაცვალი“. ესევე ითქმის არსებითი სახელზედაც; დაბოლოებებს „თი“ ნამეტანი გავრცელებულია დღეს და წამ-და-უწუხ ხმარობს ყველას; ჩემი აზრით, არსებითი სახელი უფრო ნიშნავს საჭირო სახელს, ვიდრე არსის სახელს და, ამიტომ სჯობია, „არსის სახელი“ ვიხმარო.

⁵⁾ მ-ანი იხმარებს შემდეგ შემთხვევებში: არსის ნაცვალბთან მე, მან, მისი, მას, მით, ჩემი, მაგისი, მაგ, ვინმე, რამე, სადმე, მათ, მათი და სხვ. და მიმართულების მაჩვენებელ ნაწილაკებში, როგორც მაგ.: მო, მდე და სხვ.

რომელიც დაბოლოებაშია, მაგ., ალალი, დალალი, ზარალი (იხილე სპარ. ზარარი) ან რომლებს დაბოლოებას წინ ახლავს რომელიმე ხმოვანი, მაგ., გულის ფრიალი, ტრფიალი (მიჯნური) ზიანი არ კარგავს.

ომი-ზე არ ჰკარგავს ბევრი, მაგ.: სადგომი, საჯდომი, ბოქლომი, ბოლდომი (თევზია) და სხვა მრ. ონი-ზე არ ჰკარგავს უმეტესობა, მაგ.: კანონი, პატრონი, ყალიონი, ალიონი, ბომონი, ქორონიკონი, ტიბიკონი, ბატონი, ქალბატონი, ამსონი, საწონი, კანტონი, ლიტონი, ტელეფონი, ბუბონი, დემონი. არ კარგვენ ამ დაბოლოებით ის ორ მარცვლოვანი არსის სახელები, რომლების მარცვლებში თანასწორად არის დანაწილებული თანხმოვანი და ხმოვანი ⁸). არი-ზე ჰკარგავს სუყველა, იმ არსის სახელებს გარდა, რომლების დაბოლოებას წინაუძღვის ლ, რ, და ნ-რი, მაგ., სპასალარი, მალნარი (ავტორს მოყვანილი აქვს მხოლოდ ნეკტარი) მალლარი, დაბლარი, ფიჭვნარი, მუხნარი, ქნარი; ორ მარცვლოვანებში არ კარგავს, რალი-ზე დაბოლოებულები და აგრეთვე გვარი. ორი-ზე კოკორიც კი ჰკარგავს ⁹), ბოცორი (ბოცურის). ოლი-ზე ბევრი არ ჰკარგავს, მაგ.: მოწოლი, საყოლი (ავტორს აქვს მარტო საწოლი), ოროლი (საომარი იარაღია) სასროლი და სხვ. დანარჩენები ავტორს წამწამს გარდა კარგათ აქვს ნაჩვენები (მოთაღს არა აქვს მიმღეობის თვისება, რადგანაც გაქვევებული ფორმაა და შესდგება: შო, თალ და ი-საგან (ი მაჩვენებელი არსის ნაცვალია) ¹⁰).

ი. ბბულაძე.

(შემდეგი იქნება)

⁸) ამ კანონს არ ექვემდებარება ხშირად წმინკებული სიტყვები: ბარი (ვაკე ადგილებიანი მხარე), ბრის (ამ მთის იმ ბრისა, იცინ). ბლას ხეო, ურმის თფლებიო, მარჯალიტის თფლებიო, წისქვილის თფლებიო და სხვ. სულ ერთია ძვირფასი ქვა იქნება თუ სხვის რისამე ივალა.

⁹) ავტორს გამოსარიცხავ სახელებში მოუთავსებია ეს სიტყვა.

¹⁰) საკვირველია, ავტორი რატომ არ იხსენიებს ამოსარიცხავ სახელებში ნაბადს (ნათ.: ნაბდის).